

REPUBLIQUE DU CAMEROUN
Paix-Travail-Patrie

MINISTERE DE LA
PROMOTION DE LA FEMME
ET DE LA FAMILLE

REPUBLIC OF CAMEROON
Peace-Work-Fatherland

MINISTRY OF WOMEN'S EM-
POWERMENT AND THE FAMILY

NTƏBƏLƏ

ÑTƏBƏLƏ
MƏMVÉNDÉ
ÁSÚ MÍNKÚS

**ՆՏԹԵԼԹ
ՄԹՄՎԵՆԴԷ
ՁՏՍ ՄԻՆԿՍ**

Paul BIYA
ՆձշօԷ Նճամ

Joseph DION NGUTE
Ասւ շոՑ Բեմինիսեթեճ

**Ngá Ntí ABENA ONDOA yă á ngábyálí naa OBAMA
Marie Thérèse
Minísətədə Dzəl édzóë Ébéde Miníngá ai Ndâ bod**

NTÓL ÉBÚG

NTÓL ÉBÚG

Bəkalada məmvəndé mə ínam ású é mam mod ə kyəbə ai mó ai akóg məmvəndé yā miñnam ai məndzógódó miñnam á Kamərún é ngāman sán, máyín é mam ñkús wákyəbə ai mó á mod a sé kig mó dzəm vaa.

Dzam dá, bod bətóän kig yəm é mam ñkus wákyəbə ai mó, sə á kig hə məndá mə bod etám, tó miñkús míbən fɔ́ fə. Nđô lé tɔ́a hím naa, áyəm məmvəndé mákaman ai wa á nē é dzóm ósú mod ósə ə yəan tádí dzəŋ ású yə nā á tóän baala nyémən ai nā á kāman ai nyémən á bīmān. Asú tē á né ai mfi ábuí naa bə yəgələ miñkus məmvəndé mákaman ai bó ai mázēn báyəan wulu ású yə nā bə bi miñtag ai mfi yā édzāla məmvəndé mətē.

Asú tē hím Dzəl édzóē Ébéde Miníngá ai Nđá bod, mból ndó lé bələ ésié yə áwúmulu ai ábaalá məmvəndé mákaman ai miníngá, á yén nē á nə ai mfi naa bə və miñkús, məndá mə bod ai bíkóán byákaman ai é mam miníngá ə kyəbə ai mó, ñgúmā kálada məmvəndé ású ébéde ai ebaala məmvəndé mákaman ai ñkús.

Tə mod mbóg á sé kig dzəm yəgan bitóm miñkús myádəŋ ai byá á məndá mə bod, á bíkóán, é vóm bə tɔ́a : mətum mə ébyandi ai ósāma, alúg ñkús óbili, miñtsídán á məndá məlúg, efadi ai bəbə bə mam bəsə bəvóg.

É kálada nyó a nə hím kálada yə ə və ñkús áyémá ású məmvəndé mákaman ai nyé ai mázēn á nē dzəm wulu ngə ə tóbán ai emān. A tág a managə fə lánj məmvəndé mətē óbālabas, a daŋ namba é ngul adzó yə mam mə élig, a fág kálada élig á sí, a bəbə kán mán mə élig ése, ai mədzó məsə yə élig.

Ábələn ai é kálada nyó ó nə ebugúbu amú a vó mĩnsílí ai biyalán yə étē ákyāí məkóg məmvəndé məbē yə ínam wáán mə né, Akóg məmvəndé ású Éngílís ai Akóg məmvəndé mə ínam, é Kálada nyó a dzəŋ naa á lédē é bod báyi bələn ai nyé míndzūg mísə yə mĩnkús myátóban ai myá ású yə naa ebaala miñkus é kwí mbós.

Ñtámán wáán ó nē nā é ngul kálada nyí é ka é dzālā fə mýángän yə miñkunda mínkús mí bələ á myáyəŋan nā ngóməna á bāālā məmvəndé mákaman ai bó. Lé ngayi hím naa, məndá mə bod, bíkóán, ai ñnam ósə fók bə bəlán ai nyé ású yə nā báluman ai bitóm ai é tímí mĩnkús mí nē bəzóg yə étē.

Minísətədə Dzəl édzóē Ébéde Miníngá ai Nđá bod

Ngá Ntí ABENA ONDOA yə á ngábyálí naa OBAMA Marie Thérèse

MIÑLÓ MÍ MAM

MIÑLÓ MÍ MAM

Éfās 1 : É mam mó ná mbəŋ áyəm ású étíé nkús

Éfās 2 : É mam nkús wákyəbə ai mó

Éfās 3 : Kálada nkas

Éfās 4 : Məni elíg, nligi, mən, məni ású áwú

Éfās 5 : Mədzó mó elíg

Éfās 6 : Miñdzüg mizñ yā nkūs wátóban ai myá.

Obug

MƏNDƏM AI BITUN BÍBÚG

MƏNDƏM AI BITUN BÍBÚG

CA : Ndá mædzó

C.Civ : Akóg mæmvéndé

Cf : Anó

CIDIMUC : Ekóán Bimám ai Bædzóē Mínyəbé yā Kamərún

CNPS : Báŋ ñnam óyíi mam mó ngól

CP : Akóg bíndógóló

AERCT : Ñsyê ngóməna ású Ákóg mæmvéndé bisíé

DGSN : Edzədzalá ású ébaala ñnam

MINDEF/DAAR : Dzäl édzóē bəzimbi/ Wófis mam mó édzóé ai mæmvéndé

MINPROFF : Dzäl édzóē Ébéde Miníngá ai Ndâ bod

MINFI : Dzäl édzóē mōní

MINFOPRA : Dzäl édzóē bisíé bí ñnam ai ñtséndán mam mó ngóməna

ASSOCAP : Ekóán bəkrīsten ású mínsísīm yā ndóan esob

CNI : Kálada edaŋ miñdzóŋ

PV : Ndóŋ adzó

CEDEF : Oyíli émana timí kán ásə ású bīníngá

TGI : Ndá mædzó nēn

TPD : Éfās ndá mædzó osú yābəbə mætum mó ñnam

TPI : Ndá mædzó osú

ÉFĀS 1 : É MAM MƏ NƏ MBƏŋ ÁYƏM ÁSÚ ÉTÍÉ NĶÚS

1. Zá á nē nkūs

« Alúg lâman ai awú mod mbóg yă é bod bá bə ílūgán ngó kig ai etsam alúg yā ngómōna ä fála » anó ílōŋ 227 yā *Kálada məmvéndé mə ínam a dzó.*

Nkūs ó nē :

- é miníngá ósə a bələ étás alúg āā ndzí kig kân ai ñnóm a kələ kwí áwū ñnóm ;
- é miníngá ósə a táló étíé etsam alúg ádzō lá bə kig tsígiban étsítsígí nálā wātian nā ádzó mod a ndzí kig kúli ngó kig édí é Ndá Mədzó bə ngáyén yā bə kig və éyalán ;
- é miníngá ósə bod bə mvéndé bə ngākándi ai ñnóm dzam dá Ndá mədzó yā bə kig dzó naa ñkándán tē ó nə etsam alúg.

Bāvaa hm ébá étíé nkūs :

- ebən ngé évōvana é bələ bón tó é mod a ngábyé á ngāyəm bə tə a ndzí kig bə yəm ;
- é mīnínɡá bə ngáman vəg dzam dá ídō ñnóm á ngāwú ósúsúa yə nā bádzóme alúg ;
- é mīnínɡá á nē ílūgán á mətum mə ínam dzam dá alúg ló só kig ñtilán á kálada bitás é vóm nyémēn ngó ínnōm bə ngábyáli ngó kig é vóm tə mbóg yə ábē bə á təá.

2. Dzé é nə mfaŋ alúg ?

A nə mfaŋ, alúg ásə lábaala ákyái məmvéndé mə nó ítilán á dāŋ dan Abéndé nomba 81-002 yă ngon samana məlú 29 á ínbū 1981 amú ídō látág ítilán bitás ai é mam mėsə mábəbə étíé bod ênyiy.

Edzəme alúg yávō étás alúg. Kálada te a lódcē nā miníngá á ngábə ñladán ai ñnóm ā wú á étíé alúg. Nálā tē íngō wábō nā á tōbō ñkūs wóé.

Kálada elíg a yái zēn ású yə nā bə bə ngáb elíg é mod ä wú.

ÉFĀS 2 : É MAM ÑKÚS WÁKYƏBƏ AI MÓ

Á é mam ñkús wákyəbə ai mó, bə nə dzəm lāŋ :

3. Afóla yə ábād lūg

Ñkús ó nə dzəm bād lūg ngó wādiŋ, ñyián tē ó nə ñtilán ñlōŋ 20 yă Ákōg məmwendé Áfirika ású Mod ai Məyŋ, éfas yábəbə məmwendé mákaman ai Miníngá yă sí Afirika (Oyílí yă Maputo) á wákóbō nā :

« Miñnam mí bə́l'á naa mí nəŋŋ bə́tə́bə́gá báyaan ású yə nā ñkús ó fon ai məmwendé mákaman ai bod bəsə, ai mífudán báyi fudi á mimbóán myábán é mam má (...) :

lála) ñkús ó nə dzəm bād lūg é mod óbēn ó tób ».

Ñdō áfə ñlōŋ 77 yă Abéndé nomba 81-002 yă ngəŋ samana məlú 29 á mbū 1981 yă ā tág mam mé Étás ai é mam mēsō mábəbə bitié bí bod a təbələ nā : « éyŋ ñnóm ā wú yă, é bod bawóge ai élig bə bəló kig ngul ziŋ ná bə dzəe ñkús, nó bə vāā nyé étíe filí dzié ngó kig ánamba é ngab byəm yāwóge ai nyé, á mvús məlú 180 á mó nó ású ákús a tādigi ámōs áwú, ñkús ó ítəa yă filí naa ó nə dzəm lūg təge ai é mod a síli ítəŋ ngó ísəngé ziŋ été étíe məvəg tō kig ábōg mətiŋ mə álúg tə álúg bēn á ná dzəm kō só á mvús.»

4. Məkyəbə yə átəbə á ndá alúg

Éyŋ bádzála Oyílí yă Maputō yă wadzəe məmwendé yă ínnəm Kamərún, tə alúg á nə kán fé, ñkús wákyəbə ai etəbəgə á ndá alúg á mvús awú ínnóm.

Məkyəbə mótē másō nyē ñlōŋ 21 yă Óyílí Maputo á wátəbələ ítēn 1 naa : « Ñkús wákyəbə ai mbəmbə ngab élig á byəm bí ínnóm. Tə alúg á nə kán fé, ñkús wákyəbə ai etəbəgə á ndá alúg á mvús awú ínnóm. Ngə ā bād lūg, a nyie etəbəgə tē ngə é bə wóge ai nyé ngə á kig nā bə ngává nyē dzə á ngab élig.»

Asú tē ídō hrí Kálada bindégəlál ñlōŋ 358-1 ítēn 2 íló 2 ai 3 a ndógələ é mod a tsídan ñkús á ndá alúg.

5. Məkyəbə nə a nə nyiá ñtəŋ ai ñtəŋələ akú má é bəŋgó bə ngánó ñtəgán.

Ñlǝŋ 20 yǎ Ábéndé Maputo wábéndē nǎ :

« *Minnam mí bǎlə naa mí nəŋə bǎtǎbǎgǎ báyəan ású yǎ nǎ ñkús ó fon ai mǎmvéndé mǎkaman ai bod básə, ai mǎfúdán báyi fudi á mímboán myábán é mam má :*

b) *á mvús awú ñnóm, ñkús wǎvəŋan etié etié nyiá ñtəŋ bón bóé, nga hǎ ngǎ nálǎ ó sǎ kig á mǎfī bóŋgó.»*

É Ndá mǎdzó bə ngáyén ású ngab elíg řwú řdzə yǎkad ngé řkús ó bǎlə ngul yə átəŋələ é bóŋgó bə nə ñtəgán ai ébá bə ñtəa yǎ bənyíá bodo dza dá bə tǎá mǎñtéd, řdzə áfə yǎtil á kálada elíg naa ñkús ó nə nyiá ñtəŋ bəŋgó bǎtē ai ñtəŋələ é byəm bísə byáwóge ai bó éliŋ ésíá yǎ á ngǎwú, ákyǎi mam mǎtē mǎ nə ñtǎān á mǎñlǝŋ 389 ai á Kálada mǎmvéndé mǎ řnam.

6. Éyəŋ bákab ngab ébē akú má bǎn ñnóm bə ngábonde, ñkús wǎkyəbə ai ngab dzyǎ

Á mvús awú ñnóm, ñkús ó nə řlūgán étíé byəm bí mǎ fūfulu wǎyəan kə é Ndá mǎdzó yǎwóge ai bó, ású mǎmaná mǎ álúg ai ngab akú má éyəŋ tē fǎ bákái kákada elíg.

Éyəŋ bákab akú má dábán ngab ébē, ngab dzyǎ yǎ é byəm bə ngákus bə tǎá řlūgán yawóge ai ñkús anə řlǝŋ 1441 ai émi mí tsáá á Kálada mǎmvéndé myádzó.

É byəm mǎbǝg ósə yǎ bǎlúg á ngābi ósúsúa alúg, tǎ mǎd nye a ngávə nyē tǎ kig bí ngávəban nyé á ngab elíg bí sǎ kig ákū má fūfulu mú, amú byáwóge ai mod émēn. bǎkǎg kig byóm bítē.

Akú má ñnóm ā wú lǎyi kaban á zǎŋ ébá bǎwóge ai elíg dzié ákyǎi Kálada mǎmvéndé ā dzó (řlǝŋ 731 ai émi mí tsáá) ngé á kig anə Mvéndé Íngilis yǎdzó ngé éyə mam mabəəban wé.

7. Řlúg á tǎlá a kyəbə ai móni ngəŋ ngé řnǝm a bó řsyé ngómóna, mǎn fūlús, mǎn bəzimbi, ngé kig mǎbə esíé á wǎfís zǝŋ ngómóna yǎ wǎbəbə efas édzóe/mǎfómóló é tī ai Bǎŋ řnam óyíi mam mǎ ngól.

Abəbə á řnam étē

8. Məkyəbə ai ebaala nkug nyól ai n̄sisim

Mókəŋ mə ákús ai mətum məsə mə nə ábé asú nkús anə álūg óbili mə nə nkilán á n̄lōŋ 20 yā Ábēndé Maputo yā ládzo nā :

« *Miñnam mí bəłə naa mí nəŋə bə́tə́bə́gá báɣəan asú yə nā nkús ó fon ai məmvéndé mákaman ai bod básə, ai m̄fūdán báyi fudi á m̄m̄bə́an myábán é mam má :*

- a) *Báɣəan kig nəd nkús nə ó bə é dzóm yáɣəan kig ai dzin mod, dzam ósón ai dzam ósáma »*

ai n̄lōŋ 77 yā Abéndé nomba 81-002 yā nəŋə samana məlú 29 á m̄bū 1981 yā ā tág mam mə Étás ai é mam məsə məbəbə bitié bí bod á bī yén á yób.

M̄fág m̄bōg, m̄m̄bə́an m̄itē mí nə mam mə ásum á mís mə n̄lōŋ 277-3 yā Ákōg b̄ində́gələ á lákad nā asum a nə « m̄bə́an ósə wázu ai mod kándi ai abuí m̄iñtyé á nyól, á n̄tsogán, nə́ á n̄s̄isim á bod bāvəŋ nyé bə (...). Endə́gələ yā étē yáfudi á m̄m̄bog á tádigi á m̄im̄bú m̄ibē a kələ kwí á m̄m̄bog mí n̄tíé ényin amú bāvəg ai ákyāí áyamá yā é mod bə ngándə́gələ a ngábi.

Asú tē hm̄, bə́tə́bə́gá bə Kálada məmvéndé məbəbə enyin nyól mod bə nə dzəm kpe é mod ósə a ndə́gələ nkús á nyól.

9. Məkyəbə ai m̄bián m̄fi

Tə alúg á nə akyai áfē, nkús ó bə́lə məkyəbə éyəŋ wáyén m̄fi ai akúmā yā éliŋ n̄nóm á ngāwú dzam dá təge bə ai akúmā tē m̄ból ósə ä diŋ (təge kuan, təge və́/kab, təge və́ mod m̄fə...).

Nkús wāmān kig haman ákumā n̄nóm ásə (mvéndé asú fulañsi) dzam dá wákyəbə ai n̄nəŋán m̄fi éliŋ n̄nóm á ngāwú.

Ákyəbə ai m̄bián m̄fi éliŋ n̄nóm á ngāwu lásə nkús n̄lōŋ 767 yā Kálada məmvéndé ai n̄yamán wóé ákyāí ai é tən̄ é bod bawóge ai éliŋ bə nə (bóngó, bəndie, bə́bənyāŋ, bəkál, bān kál, nə́ ésiā bān nyiá).

Tə á nə yá, nkús wákyəbə nə ó bə́lán ai éfās nyinā yā ákumā ásə lāvóge ai n̄nóm á ngāwú asú é bón básə n̄nóm á ngāman t̄il b̄itās tó bə nə ébá yā alúg áfē.

Nə́ nkús ó bādə́ lūg ó təgə fə badə́ bəlan ai é ngab nyina yā ákumā n̄nóm á ngāwú nyī éyəŋ a ngálíg bón (tə bə nə ngongo fé tə fé).

10. Məkyəbə ai akú má élig ósúsúa ngab elíg

Ngab elíg ósúsúa ekab elíg á bálóē fə nā ñsəbəg ló nə afú ñnəm yā bábə mbóg yā é bod bawóge ai elíg nó bátādī nyé və é dzóm é nə dzám wóge ai nyé á ngab elíg ósúsúa yə nā bəkab elíg ébən. Ló nə ngab dzié yā bánəŋ é ngab báyī nyé vaa á ngab dzié ábög báyī kab élig bən. Dzəm tē lâtilibən fə á kálada ábə notêr.

Ñkús ó nə dzəm sīlī ngab elíg ósúsúa ású yə nā á dzála minnyían mí é bəngó bə ngəló ñtəgán á myá sə kig dzəm yanga ané mam mé zukúlu, məbálá ngə kig bidí.

Abög tē ā kə yén Ñtəbə osú yā é Ndá mədzó osú yāwóge ai bó a bələ kálada ñnyían wóé tē á mó.

11. Kálada elíg ai ebaala ñkús

Kálada elíg á nə dzəm yā mod ə bə, mívə, a vó byəm bíé a tilí fə mínyían mí mvúā míé ású ábög yā mvús awú díé. Bə nə kán élé :

- kálada elíg ôtil mívə : a nə ñtilán ai mó, a bələ dád, a nə ñsánán ai wó mívə émən ;
- m̄faŋ kálada elíg : a nə ényó yā bə ngávə notêr á mís bəbəolə bəbē ngə á kig nó bə ngávə bənotêr bəbē ;
- kálada elíg yā ndimba ngə kig á məsoé : a nə é kálada a nó ñtilán ai wó mívə, mod afídi zih ngə kig ñtilán á ñsīna, á mívə á ngāsán a vóə notêr êkob a fedó á kpím á mís bəbəolə bəbē.

Kálada elíg á bələ ngul tətəló dzam dá bə nə nyé dzəm vəŋan éwūwū ñtug ngə mótəŋ mó nó ñtsigán étē mó sə kīg ákyāi Kálada məmvəndé mó ngóməna a síli. Bə nə fə dzəm lúman ai kálada elíg ngə minñəl mí nə étē.

ÉFĀS 3 : KÁLADA ÑKAS

12. Dzé é nó kálada ñkas ?

A nə oyılı ndá mædzó ású mbi mfi (món ē mod a wú, bæbonde bó íwú, bæbényāη, bəkál, ñkús ó lígí ó vāē).

13. Éyē kálada ñkas ä tiliban vé ?

Ñsílí ású kálada ñkas wābəəban é Ndá mædzó yāwóge ai dzäl ílūg ā wú (é vóm ā kadaga dāη təbə) : Ndá mædzó Nén ngó kig Éfās ndá mædzó osú yābəbə mætum mó ínam

14. Zá ánō dzām ké sīlī kálada ñkas ?

Ású yē nā ó bə dzam á ndá mædzó wayəan dzəη mfi zih étē, o yəan ai dó o bələ áfə ngul tē.

Á mfūbán íkəbə, böd yā ndā bod é mod a wú mbō bé nó dzām ké sīlī kálada ñkas. Ló nə dzām kwí naa :

- é bón yā bé ngábyálī á ndá alúg, ébá bé ngábyálī á ínsəη dzam dá índō é mod a ngáwú á ngāyəm bə, é bón fóó á ngānəη á ínsəη índō bé íntəa yā bənyíá bodo ;
- bón bé ílūg á və ;
- bənyíá bó é bón bé ngónó íntəgán dzam dá á bó nó dzām bī ngab élig mū ;
- bæbonde (mífag yā ákoe) ésíá, nyíá, ésíá mváma ai nyíá mváma ;
- é bod bádaη nyé babi ávél ngó bīvúvúmán byábán (bæbényāη ai bəkál ngó kig bón bábán ai bəngən bábán) ;
- é bod bəvóg yē ávél (ndóm nyāη, éśāηá, mǎnyāη yā ndá yǎd...).

15. Éyē bábō yá ású yē nā bó bi kálada ñkas ?

Ndá mædzó ésə yadzálā mvéndé ákyāí díé.

Á Ndá Mədzó Nēn, mədzó mátsīgiban ané mvéndé é nē ntilán á Kalada məmvéndé, Éfās ndá mədzó osú yābəbə mətum mé ínam bátsīg mēdzó ané mətum mé ínam mé né ngó é bod bá bəlá ádzó básə bə yəbə nālá.

Lāyəan yinibän vā ná Éfās ndá mədzó osú yābəbə mətum mé ínam, mədzó mátsīgiban ané mətum mé ínam mé né ngó é bod bá bəlá ádzó básə bə yəbə dā.

a) - Məbəán məm yā Ndá Mədzó Nén

Á vá, básilí kig ndóη ékóán ndá bod. Tó bəbəolə, báyəñän kig ai bó.

Ñkús ó bəlá məzən məbē yā mó ná dzəm kə ai wá wē :

- ó nə dzəm nəη zómólō mvéndé yā ā komozan a tilí fə kálada a bəlá ámös ádzó á ná á Ndá Mədzó Nēn a vóé é bəngó báwóge ai elíg, ngó mván ñkús ai é mod ósə fóó ádzó tē lábəbə ;
- ó nə dzəm til Ndzōe Ndá Mədzó Nēn kálada a bəlá tímba, ényē hm ā yi tálē ámös bákóbə ádzó ényōη ósú á ñkús ó bəlá naa ó kələ kad é bod básə báyəan nəη ngáb ádzó tē. Ó nē hm dzəm kə á wófis ntil bəkálada yā ndá mədzó tē, nə bə vā nyé bəkálada bə mbándán ású é bod bá ná ai adzó á bə ná dzəm bən sō. Zén tē ndzō báyəan wulu éyōη məwógōná á sē kig.

➤ Məfəb məfē báyəan kə ai mó á mó ?

Ébāη bəkálada bákə ai dzó yəyəan bi məfəb mā :

- awódi nsánán bitás bí ábyálí bí é bəngó básə bə ntuə yā bənyíá bodo, miñkoe ngó ílūgán, ébá bə ngónó ntəgán, ébá yā ndá alúg, ébá básó á nsəη (á nsəm) ;
- owódi nsánán étás álúg ;
- owódi nsánán kálada étás áwú ínom ;
- kálada ovā ngul é bəngó bə ná bənyíá bodo á bə ndzí kig só.

É táη məní báyän ású yə nā ádzó dī á bōbān e nə abuí. Asú tē hm ñkús wāyi nəη zēn tē hə éyōη məwógōná á sē kig ai bəkié bóé ai nā ñkóbō ndá bod wā ndzí kig bəbān.

Mfi áyəm : Mvéndé yanəd Ntsíg mədzó yā *Éfās ndá mədzó osú yābəbə mətum mé ínam* ná á və Ntōmolo Nnam kálada ntsígán ádzó wōé ású

bibi bié. Abög yā bō ná dzām kŭlī ádzó á Ndá Mədzó Nēn á nə ngən élé á mvús yə nā mod ósə ä bi yä abéndé.

b) – Zēn adzó Éfās ndá mədzó osú yābəbə mətum mó ínam

➤ **Məfəb məfē báyəan kə ai mó á mó ?**

Ébāŋ bəkálada bəkə ai dzó yäyəan bi məfəb mā :

- kálada ñsílí á bələ tímba asú Ndzóē Ndá mədzó ;
- kálada ndónj ñkóbō ndā bod a tōá ínsánán é bod báyəan ai dó ai bəbəɔlɔ, a bələ mwé ai bəñombə bəkálada bí édaŋ miñdzónj byábán ai awódí dábán. Kálada tē a nə enədi nə á təbɔ ñsánán á ngóməna ;
- bəbəlá owódí étás áwú ínom á ngāwú ;
- bəbəbəlá áwódí bitás bí bón bó élig básə ;
- bəkálada bó óvā ngul bó é bóngó básē bó ítəa yä bənyíá bodo á bó á yí kig təbɔ ámos ádzó ;
- bəbəbəlá áwódí bitás mówú mó é bīningá bó ngāwú ngó álūg á nə alúg mbama ;
- bəbəlá owódí étás álúg nkús ngó kig miñkús ;
- serəbiká ényij á ítil bitás ā wóge ai bó ā til ;
- áfəb íyáán mōní bikolá á wófis ndá mədzó ;

Ámos ádzó, bəbəɔlɔ básə (təge löd zamgbál), é bod báyi wóge ai élig ai nkús báyəan təbɔ.

Ábög bó ná dzām kŭlī ítsígán ádzó yā Éfās ndá mədzó osú yābəbə mətum mó ínam á nə ñgúmā ngən a tádigi ámos ítsígán ádzó ó ngáyəməban.

Mfi áyəm : Serəbiká kán awú á sē kig etás áwú asú te a sə kig dzám f̄l étás áwú ábög bábɔ kálada ñkas. Kálada ñkas a nə ai mfi hə éyɔŋ mam mósə yā étē mó man yä bəɔban nálā wātian nā éyɔŋ mod a sə kíg f̄l nyé dzám bād kúli. Éyɔŋ hm ádzó á tsígiban yä, é mod a bələ mfi, á dāŋ daŋ nkús a bələ hm naa a kələ nɔŋ kálada élig abög te ä bə nā zómólɔ mvéndé á lóde nyé é bod básə ä bəbə. Á mvús ílódán tē, ngó mod a ndzí kig kŭlī ádzō, nkús ó ítšá hm dzám kə nɔŋ kálada yə nā mod zij a ndzí kig kŭlī ádzō ai akóg ítsígán ádzó asú índzálán mām yā étē.

16. Dzé é nó dzám lod ngé kálada ñkas a ndzí kig nõḡ mīnkús mísə ngé bón bə élig básə á táj ?

Bâyəan tádí bəbé ngé é mod bə ndzí kig lán á táj á ngābə á mōs bə kóboḡo adzó ngé ā nzí kig kə. Ngé á ngābə (oyílí ólájadan), zēn yayi təbo ényí ekúli adzó.

Ngé á ngā ndzí kig kə (oyílí ndzəmāná) dzam dá ndō bə ngáyəbə ná a bəlé tə ngab zih élig, é zēn ā yəan wulu e nə ényí məlúman. Ngé bá ndzí kíḡ nyé bándá ádzó ndō fə ngé bə ndzí kig yén naa a bəlé ngab zih élig, é zēn é yōō e nə ényí məlúman mé lála.

17. Yə bə nə dzəm və é mod á bəlé kig tə mǎn ngab zih ádzə sərəbiká ndzəmāná ñkúlán ádzó ngé ákəḡ ñtsígán ádzó ?

Təge, hə é mod a ngásíli ñkúlán ádzó ngé kig lóya woé ényē bávə sərəbiká ndzəmāná ñkúlán ádzó ngé ákəḡ ñtsígán ádzó.

18. Bə nə dzəm bə yá éyəḡ ñkús ó tálé étíé məbūa ñnəmāná ndə ǎ síli kálada ñkas ?

A yəan dzəḡ évəli á ndá mədzó é vóm ádzó á nó ñsōmán.

19. Éyə bábə yá ású yə nā bə bi evəli ndá mədzó ?

Zēn evəli ndá mədzó e nə ñtilán á mvéndé nomba 2009/004 yə ngəon nyina məlú 14 á mbū 2009 á yətág évəli ndá mədzó.

Báyān á zēn tē ai ñsílán évəli ndá mədzó, ñsílí tē ó nə dzəm təbo ñtilán ngé kig nó básíli ai anyu, Ñsaḡ bəkálada yə é kōmíson yəbəbə mam mé évəli é ndá mədzó é bəlé ádzó ényē básíli ñsílí tē ó tšá mbāmán ai mǎfəb mábəəlo nā é mam məsə bákóbə étē mó nə bəbəlá ané mvéndé yāsíli ású yə nā bə yəm fóó ngé étíé ázóé é mod a síli é nə fóó étē.

Bə nə dzəm vəgolo é ngām yə á yād nó é kad ngé é mam é mod a dzó naa a nə ñzózóé mé nə bəbəlá.

Ayılı kōmison evōlī ndá mædzó lâkad ngə évōlī é vêban ngə é ndzī kig vêban. Ayilī tē á sé kig ai akulī.

Éyən évōlī ndá mædzó tē é vêban yă, yádzaliban á ínam ósə, é vóm ósə é mam mábəbə ádzó dī mábəəban ai mfi ósə yā étē təge fə badə bəbə é dzóm bēn é bō naa bə və évōli tó é mam mæfə mó ná dzām só á mvús tē. Evōlī tē é nə ai mfi é vóm ósə adzó tē lákəbəban a kələ kwī anə bātsīg dō etsitīgi.

20. Dzé yáyəan bəəban ású yə nâ mod a yén mfi yā évōlī ndá mædzó ?

É dzóm yadaŋ sili ású yə nâ mod á kyəbə ai évōlī ndá mædzó é nə fóó və etié ázóé dzíé.

21. Məfəb məfé məsili ású nsili évōlī ndá mædzó ?

- kálada nsilī évōlī ndá mædzó á bātil Nsaŋ bəkálada Nén yă Ndá mædzó ;
- serəbiká yə nâ təge yān tóya ;
- serəbiká azóé ;

ÉFĀS 4 : MƏNĪ ELĪG, NĪLĪGI, MĀN, MƏNĪ AWÚ.

22. Dzé é nē mōnī mân mō nkús ?

Mōnī mân mō nkús a nē é mōnī báyân ngəon ésə bod bá élīg bá nsyē ngóməna a wú hála a ngónó á syē ngó á kig ényó bávó ébá bávóge ai elíg éyən nsyē ngóməna a wú hála a ntəa yā áwəi bísíé.

Mōnī mân mō nkús a nē é tánj ésə ngó kig étün yā é tánj mōnī m̀bə esíé ngóməna yā á ngākə áwəi bísíé ā kadəgə nən ngó é tánj ā yəan nən.

Mōnī tē a kyəbə ai nkús ngó mīnkús ai é bān nyūi bāsýē kig á bá bó kig lúg a kələ kwí ókala mímíbú məwóm məbē ai m̀bóg ai é bān nyūi bó nē mīntəd ai á məyānən tə bó nə okala m̀fé.

Álūg mbama, éyən nkús mbōg ó wú yā, é ngab dzié yakə á bón bóé ngó bá ngónó bó yəan ai dzə, ngó təge ai nálā mīnkús mīvóg m̀myā myánən dzo.

Nkús ó bādó lūg wádzāā mōnī mân mō nkús.

23. Dzé é nō mōnī ású áwú ?

Mōnī ású áwú á nē mōnī yā bávó, éyən dzídzíá, ébá bákýəbə ai elíg nsyē ngóməna ā wú á ngónó á syē.

Mōnī te a nē dzəm bulibān biyən bitán ngó áwú ló só nyē tátəl ésté dzié ngó é dzóm zīj yā é tī ai esíé təge səlan.

Nsílí mōnī awú wáyəan bəəban é vóm é mod a ngáwú á ngábé syē təge löd mímíbú mínyi a tádigi ámōs á ngáwú ngó ábög tē ló lod, nsílí ó wúú ntug.

24. Bəzá bákýəbə ai mōnī awú ?

Bákýəbə ai mōnī awú :

- Nkús ngó mīnkús mí é mod a ngáwú ;
- Bón bá élīg básə tó ébá ésíá á ngāyəm tó ébá ā ndzí kig yəm (a bá ngónó ntəgán təge syé, ébá bó ntəa yā bənyíá bodo dzam dá təge ai bó ílūgán, ébá bāsýē kig á bó ngónó kələ á zukúlu, ébá bó nē mīntəd ai á məyānən) ;
- Ngó nkús ó sá kig tš kig món, bivúmán yā étíé ósú (ésíá ai nyíá), ébí yā étíé bēε (ésíá mváma ai nyíá mváma) ;
- Ngó bó sá kig, é bod bávóge ai elíg é mod a ngáwú ákyái mvéndé yā vóm te e nō.

25. Dzé yásilí ású mōní mân mó nkús ai mōní awú ?

- Kálada a bələ tímba ású é Minísətədə a wóge ai nyé ;
- Owódí étás álúg mbəmbə nsánán ;
- Serəbiká yə nâ nkús ó ndzí kig badé lūg ;
- Serəbiká yə nâ bəlúg bá ndzí kig tsamaban ngó kig ákādan ;
- Owódí étás áwú mbəmbə nsánán ;
- Owódí kálada nkas mbəmbə nsánán ;
- Owódí serəbiká ndzəmēná nkúlán ádzó mbəmbə nsánán ;
- Awódí bitás bí é bóngó bá ngónó ntəgán ai ébá bó né bənyíá bodo dzam dá miñtéd ;
- Serəbiká enyīŋ fūfulu ai bóngó ;
- Serəbiká zukúlu ású é bóngó bá bó kig kwí mīmbú 21 (é bóngó bó nē mīñtéd tə bó ntəa yə bənyíá bodo báládé é kálada ä bəolə nâ bé nē miñtéd) ;
- Owódí Tíkéd edaŋ miñdzóŋ nkús mbəmbə nsánán ;
- Owódí Tíkéd edaŋ miñdzóŋ é mod a ngáwú mbəmbə nsánán ;
- Serəbiká etəbəgə ;
- Serəbiká émēne (ngó a síliban éyəŋ mwé másəlan vôm ziŋ) ;
- Tíkéd mân mó mvúa e bələ táŋ mōni (ngó yasíliban) ;
- Awódí étás nnoŋán ésté, nkomán nkóŋ ésté, nkōmán nkóŋ ésté məmaná ai mbédán nkóŋ ngó étás mfudán áwəí bísíé ;
- Ebánŋ bəkálada bísíé bí étsigí dzób (mōní mân mó nkús), ngó é sá kig.

➤ Éyəŋ mǎn bəzimbi a wú

Məfəb məfé másilí ?

- kálada nsílí a bələ tímba a toá fə nsánán ai é mod a síli ású Dzəl édzóē bəzimbi/ **Wəfís mam mó édzóe ai məmvéndé ;**
- kálada yə ā vó é mǎn bəzimbi a ngáwú mōní ngəŋ woé ai kálada efāi mōní ngəŋ kəkəbələ ngó óyílí mōní ngəŋ kəkəbələ é mod a ngáwú ;
- owódí Tíkéd edaŋ miñdōŋ nłūg á tālá éví ó ngónó ai mfi ;
- serəbiká etəbəgə nłūg

- owóđí étás álúg ;
- kálada alúg mbama ngó kig álúg nkəŋə ;
- kálada yə nā alúg á ndzí kig tsamaban ;
- kálada yā ā lédē nā bəlúg bá ndzí kig kándan ai nā nkús wá ndzí kig badó lūg ai né ó tǎá kig ai mod ziŋ ;
- bəbəlá owóđí bitás bí bóngó (ngó món yə á nsəŋ a nə étē, é vóm walədē nā bó ngáyəm nyé wáyəan təbə nsānán) ;
- serəbiká enyīŋ fūfulu ai bóngó básə ;
- owóđí étás áwú mǎn bəzimbi (etás tē yātiliban á dzāl bitás é vóm á ngāwú) ;
- bəserəbiká bó zúkúlū yā mbū tē ású é bóngó ngónó ntəgán ;
- kálada móní ngəŋ yā é ngəŋ mǎn bəzimbi ǎ wú ai dzǎ ;
- kálada yə nā báyān kíŋ fə ai é mǎn bəzimbi a wú ;
- owóđí kálada nkas (kálada te a yəan túd dzwé mbaala « é bóngó yā ésíá á ngáyəm) á bó ngónó ntəgán ;
- owóđí serəbiká ndzóməná nkúlán ádzó ;
- ngó lásīlí, serəbiká émēne (ngó mwé másəlan) ai é serəbiká ā boolə aməs ngó dzāl ábyálí.

26. Dzé é nó álamán awú ?

Alamán awú á nə móní yā bávə é bod bawóge ai elíg éyəŋ dzídziá ngó nsyē ngóməna ǎ wú hála a ngónó syé ésíé láwóge ai Kálada Akóg məmvéndé mó Ésíé.

27. Bəzá báyén mífi yā álamán awú ?

- nkús ngó kig miŋkús mí nsyē ngóməna yā ā wú ;
- bón bó nŋwú básə ai ébá básə a ngáman yəm á básyē kig bó tǎá fə təge ai bó nlūgán a kələ kwí ókala mímbú 21.
- bívúvúmán bí étíé ósú ā baala.

Mfi áyəm : Ngó é bod bá bó sá kig, móní te a dzán.

28. Məkyəbə ai mənı ngon ású bəlıgi

1) Ngó nsyê ngóməna ă wú ésié yáwóge ai Kálada Akóg mómvəndé mǎ Ésié

Mənı ngon bəlıgi a nə é tǎŋ mənı yǎ bávə ébá bávóge ai elıg á ngon éşə éyənı nsyê ngóməna ă wú a ngónó á syê ésié yáwóge ai Kálada Akóg mómvəndé mǎ Ésié (ngó á ngāsyé á tǎŋ ngon 180 ású mvđı dzıé) ngó kig ăwǎı bısié.

É bod bǎkyəbə ai mənı te bǎ nǎ nǎ :

- ñkús ngó mǎıñkús mı é mod a ngǎwú ;
- bón bǎ ńwú bǎşə ai ébá bǎşə a ngáman yəm á bǎsyē kig bǎ tǎá fə tǎge ai bǎ ńlūgǎn a kǎlə kwı ókala mımbú 21.
- Bıvúvúmǎn étıé ósú (éşıá ai nyıá é mod ă wú).

➤ Ngomozan ebǎŋ bǎkálada

- kálada ású é Minısətədə a ngǎbǎ syê ăbē nyé ;
- owódı étás ăwú mbəmbə ńsǎnǎn ;
- owódı étás ălúg mbəmbə ńsǎnǎn ;
- kálada ălúg ńkəŋə ngó kig ălúg mbama a kada dzwé ńkús ngó mwé ai tǎŋ mıñkús ngó mı nə abuí ;
- kálada yə nǎ ălúg á ndzı kig tsamaban ;
- serəbıká yə nǎ bəlúg bǎ ńdzı kig tsamaban ngó kig ăkǎdan ;
- serəbıká yə nǎ ñkús ó ndzı kig badé lūg ;
- serəbıká yə nǎ ñkús wǎsyē kig ngó á kig mǎkpámǎŋ afəb mǎnı ngon ñkús ;
- serəbıká etəbəgə ńsǎnǎn á ngóməna ;
- awódı bıtás bı é bǎngó bǎ ngónó ńtəgǎn ai ébá bǎ nó bənyıá bodo dzam dá mıntéd ;
- serəbıká enyıŋ fıfulu ai bǎngó ;
- serəbıká zukúlu ású é bǎngó bǎ nó a tǎdıgi mımbú 6 a kǎlə kwı mǎımbú 21 şəsalá hǎ é bǎngó bǎ nǎ mıntéd ;
- serəbıká émēne (ngó a síliban éyənı mwé mǎşəlan vǎm zıŋ) ;

- owódí kálada ñkas mbəmbə ñsánán ;
- owódí serəbiká ñdzəməná ñkúlán ádzó mbəmbə ñsánán ;
- Awódí étás ñnəñán ésīé, ñkomán ñkóñ ésīé, ñkōmán ñkóñ ésīé məmaná ai mbédán ñkóñ ngə étás ñfudán āwəí bísíé.

2) Éyəñ é mod ā wú ā bó kig ñsyê ngóməna dzam da a syê ñfág ñfə

a) – məní ngəñ bəlīgi

Məní ngəñ bəlīgi a nə étāñ məní bávə ngəñ ésə ébá bəwóge ai elíg é mod a wú (éyəñ a ngásyé a kwíí ngəñ 180 ású mvōí dzīé) ngə á kig éyəñ é mod bó və kad və ákyái məní te ā wú. É məní ngəñ nyó a zu fəl məní ngəñ ayəm ngə kig é məní ngəñ ñyáyəm bavə mbí ñfí məní tē yā á ngāwú (á vá bálōe nyé naa məní ñkús) ngə kig é məní é mod a ngāwú á ngábə yəan nəñ āmös áwú díé.

É bod bá mbō bákýəbə ai nyé :

- ñlúg ngə bəlúg bó étás éyəñ bá ñdzi kig nyab étás álúg ;
- é bəngó bó ngəñə ñtəgán á ñwū á ngābə nəñə ñdzüç ai bó ákyái mam mətē mə nə ñtāān á mvéndé ású ényññ ndā bod (bən bó ndá álúg, ébá á ngāyəm ngə kig ānəñ á ñsəñ á básyē kig təge ai bó ñlūgán a kələ kwí mīmíbú 21) ;
- bivúvúmán yā étíé ósú ā nəñə ñdzüç ai bó (ésīá ai nyiá é mod a ngāwú).

b) – Ngomozan ebāñ bəkálada

Bəwógē bó elíg bádzalā é məm yā bī ndəm məñ yēn mā bāyəan ké və ébāñ bəkáda dzi á wófis Bāñ ñnam óyíí mam mə ngól é vóm ósə bádññ ngə á kig nā bó kəá á ñkəl ébōgā ándzógódó bəmiñsíná bó ótil : www.cnps.cm.

- kálada ñsílí məní ngəñ ñlīgi áfəb Bāñ ñnam óyíí mam mə ngól á lé nə ébōgā ébāñ bəmiñsínā yā sí ésə ngə kig á bəwófis bóé.
- owódí étás áwú mod bisíé émən ngə kig é mod a wóge ai elíg dzíé mbəmbə ñsánán ;
- bəserəbiká bó ésíé bó mbə esíé ā wú ;
- kálada a lədege anó é mod a ngāwú ā kadəgə suí məní ású mvōí dzíé ñsánán ai bədzōē bóé bəsə ású mīmíbú yā mí nə ósúsúa 2012,

ngó mbi mfi ínye ă wú, owódí kálada óyílí yā ó vāa nyé ngul yə ákə nŋ mōní ngon ;

- awóm mēfəb mə mân, amú másīlī móbē mbū ósə á tāj mímbú mítán mí mvúa ósúsúa awú ású ábōg yā á né ósúsúa 2012 ;
- kálada ngómōna yā ā ləde etíe ndā bod mbə esíe ā wú ngó kig édzi é mod a bé kad nŋ mōní á dzwé díe á ngāwú ;
- owódí étás áwú ílúg ósə a ngáwú mbəmbə nsánán, ngó lásīli ;
- owódí étás áwú mbōg ósə yā é bod bāwóge ai elíg á bé ngáwú á mvús awú mbə esíe émēn ngó á kig é mod ă kadəgə nŋ mōní ású díe ínye a wú ya.

Á mvús mēfəb māsə má, mod elíg ósə a yəan və :

➤ **Ílúg**

- owódí tíkéd edaŋ miñdzóŋ mbəmbə nsánán ;
- owódí étás alúg mbəmbə nsánán ;
- kálada olugú yə nā ílúg ósə a və ā ndzí kid badó lūg ;
- kálada ngómōna ású ébaala bóngó ású ílúg ósə a ngálígi ngó kig é mod bé ngávə.

➤ **É bóngó bánəŋ ñdzúg ai bó**

- owódí étás ábyálí é móngó ósə bánəŋ ñdzúg ai nyé ;
- serəbiká enyiŋ é móngó ósə a və ā bé kig kwí mīmbú 6 ;
- serəbiká zukúlū é móngó ósə a né á tadigi mimbu 6 a kələ kwí á mīmbu 21 ;
- serəbiká dōbódō é móngó ósə a né ítēd, a kələ kwí á mīmbú 21 ;
- serəbiká ayégé esíe mbəmbə nsánán ai Mbigili bisíe yā é vóm é móngó á nā a tādigi mimbu 14 a kələ kwí mīmbú 18 ā yége esíe.

➤ **Bívúvúmán yā étíe ósú á bánəŋ ñdzúg ai byá**

- owódí étás ábyálí mbəmbə nsánán ngó kig tíkéd edaŋ miñdzóŋ mbəmbə nsánán ;
- serəbiká enyiŋ evúvúmán ésə.

3. Ngab bálígi

Ngab bəlígi e nə mənı yǎ bávó éyən dzıdzıǎ é bod bawóge ai elíg ngó kig Nsyê ngómóna ásu Ákóg məmvéndé bisíé ā kələ wú hála ǎ suu yǎ mənı a lodo á tǎn ngən 180.

➤ Ngomozan ebǎn bákálada

É mod a wóge ngó é bod bávóge ai elíg mbo bisíé á ngāwú á bǎdzǎlá é mǎm yǎ yób mǎ, bǎyəan kə é wófıs Bǎn nnam óyíı mam mó ngól bádıñ ngó kīg á nıkól ébógā ándzógódó bəmińsınā yǎ sí ésə díé « www.cnps.cm » : ngó kig é dzǎl ngómóna á ngábó syê, bó vós ébǎn bákálada é tǎá anó édzı ébá bǎnən mənı ngən bəlígi.

4. Mǎn bəlígı

Mǎn bəlígı mǎ nə mənı yǎ bávó ngən ésə é bod bávóge ai elíg mbo bisíé á ngāwú áwū ékukuma ésıé ngó kig ókǎn wásó ésıé ā bəɔg.

Ekúkumá ésıé tǎ yásǎ vé, é nǎ ékukumá ésə é bı mbo esıé ákyǎı nılǎ 1 yǎ étıé bǎ yǎ Ákóg məmvéndé mǎ Ésıé wǎdzó :

a – ai esıé ébēn ngó kig ásu ésıé ;

b – ai zēn ésə ai məkə tó kig ai məsó :

- étəbɔgǎ ósú dzıé ngó kig édzı bē é lədege mǎndəm mó sılá ai ndá esıé dzıé ;
- ndá esıé dzıé wotǎle, efatsılá bídı, ngó á kig fós é vóm ósə ǎ kad dí ábǔg áşə ;

c - á mulǎ yǎ nıdzǎe bisıé wǎé ā yǎn mənı zēn anó kálada Akóg məmvéndé mǎ Ésıé ā síli.

Okón bisıé ó nǎ, ókǎn ósə wásó á mımboán mızıñ yǎ ésıé. É dzóm yátındı okǎn ai esıé yǎyəan tǎbǎ nılán á sáán á tǎfələ akǎn bisıé ákyǎı yǎ tǎbǎgá é Kómıson Nnam yǎbəbə mam mó ézón ai mvoı á mǎsú bisıé é ngāman tág.

➤ Ngomozan ebǎn bákálada

É bod bávóge ai elíg mbo bisıé á ngāwú á bǎdzǎlá é mǎm yǎ yób mǎ, bǎyəan kə é wófıs Bǎn nnam óyíı mam mó ngól bádıñ ngó kīg á nıkól

ébogā ándzógódó bəmiñsínā yā sí ésə díé « www.cnps.cm » bə kə līg ébāñ bəkálada dzí :

- kalada yā ā yédan ekukuma ngé okõn ésíé a tǝá ntilán áfəb Bāñ ñnam óyíí mam mó ngól é ngāman tíl á bə né dzām nǝñ á ñkǝl ébogā ándzógódó bəmiñsínā yā sí ésə díé « www.cnps.cm » ngó kig á bəwǝfis bóé ;
- owódí étás áwú mod bisíé mbəmbə ñsánán ;
- serəbiká kán awú ;
- mǝfəb mó mân mǝlé mó mvūá mó mó mǝni ngǝn mbə bisíé á ngāwú ;
- kálada ngómǝna yā ā lóde etíé ndā bod mbə esíé ā wú ;
- ñkyəbə ai elíg ósə á yəán fə vé mǝfəb mǝsə bǝ ndəm mǝñ lǝdē á yób mā á básílí ású mǝní ngǝn.

29. Dzé bə né dzām dzó ású tǝbǝgá eki tǝge nǝñ mǝní ngǝn mǝzǝn ábuí ?

Tǝgǝgá eki tǝge nǝñ mǝní ngǝn ábuí mǝzǝn a nə ású yə nā tǝ ñkús ñsyé ngǝmǝna a ngáwú wānǝñ mǝní á Ñkǝb Ñnam a lodo 214 245 mǝní yā ñnam wáán tǝsin miñted mǝbē ai tǝsin awǝm ai ényi ai miñted mǝbē ai mǝwóm mǝnyi ai dǝlǝ.

Hədə, bə nə dzām nǝñ mǝní ngǝn ai mǝní mân bəlīgi á Bāñ ñnam óyíí mam mó ngól ábuí mǝzǝn tǝge ai tǝñ.

Éyǝñ bə né dzām nǝñ mǝní ábuí mǝzǝn ású é bod bǝwoge ai elíg mǝñ bəzimbi, mǝní tǝ ásə ǝ yəan á kig lǝd biyǝñ bitán é mǝni mod ǝ bəlan ai nyé ású é mam mádañ yág, səsalá hǝ mǝní ngǝn ású ñyǝyǝm.

30. Mǝzǝn mó mân ai émá mó ñlómán

1) Ñlómán á Dzǝl édzóē mǝní

É kálada ovā ngul Édzóē yáwóge ai dzam a yəan tádí tǝbə ñwǝdán ai mbəmbə ñsánán.

Ébāñ bəkálada dzí ñdzǝ hñ bǝkə vé á Dzǝl édzóē mǝní :

- Kálada ñsílí a bəlǝ tímba ású Minísətədə yā mam mó mǝní ;
- Étás óvā ngul ébēn ású mǝní ngǝn é tǝá bǝbǝlá ngó kig owódí wóé ;

- Owóđí kálada ñkas ;
- Owóđí kálada ñdzəməná ñkúlán ádzó ;
- Owóđí tíkéd edaṅ miñdzóṅ m̀bi m̀fi mbəmbə ñsánán.

M̀fi áyəm : É ngomozaná ebaṅ bəkálada nyí e nə ai m̀fi ásu é kán m̀ni ngon ésa ñkús ó nē dzám yáṅan ai dzo.

2) M̀n á Bāṅ ñnam óyí mam mó ngól

M̀ni ngon ñlígí ai m̀ni m̀n mó ñlígí a v̄ban é bod b́wóge ai élig ámaná ngon ása, ngó b́ m̀n v́ m̀fəb m̀sə básíli bó a tádigi ámōs ósú yā ngon awōmo a kələ kwí ámōs m̀wóm m̀lé ai dá yā ngon awōmo ai b̄e, m̀fəb básíli bó m̀bög m̀ziṅ má :

➤ **Ású b́lúg b́ v̄ə**

- kálada olugú a lódege nā ñlúg ósə a v̄ ə ndzí kig badó lūg ;
- kálada ngóm̄na ásu ébaala b́ngó, ásu m̀bóg ósə yā b́lúg b́ v̄ə ngó é mod b́ ngávó ébaala tē (mod yā óyíli Bāṅ ñnam óyí mam mó ngól é ngátóe ásu ñkálán ai m̀vamán ai b̄n nyūi) ;

➤ **Ású b́ngó**

- serəbiká enyiṅ é m̀ngó ósə a b́ kig kwí m̀mbú 6 ;
- serəbiká zukúlu é m̀ngó ósə a nə a tádigi m̀mbú 6 a kələ kwí m̀mbú 21 ;
- serəbiká ayágé ésié mbəmbə ñsánán ai M̀bigili bisié yā é vóm é m̀ngó á nē a tádigi m̀mbu 14 a kələ kwí m̀mbú 18 ā yóge esié.

➤ **Ású b́v́v́m̀n**

- serəbiká enyiṅ m̀bóg ósə yā b́v́v́m̀n bí étíe ósú á b́nṅ ñdzūg ai byá ;

M̀fi áyəm : é mod ă nṅ m̀ni ngon ñlígí ai/ngó m̀n mó ñlígí a kyəbə ai m̀ni év̄lí m̀ndá mó bod ásu é b́ngó b́nṅ ñdzūg ai bó a tádigi ámōs ā tádi nṅ m̀ni ngon ngó m̀n m̀tē.

Tə afəb dədə yā étē lāyāññan kig ai tímba.

31. Ñnyie məlú á nə yá ású ébāñ bəkálada bə mōní ngən ai mōní awú/ evōlī áwú ?

Ású ñsyê ngómōna ósə, mǎn fúlús, ñsyê yǎ ndá mímboğ, ndá etsígi mǎdzó.

Ebāñ bəkálada ású mōní ngən ngé kig mōní awú ñsyê ngómōna a ngáwú yāyəan vəban á ndá bisíe dzīē ósúsúa mímbug 04 (mínyi) a tádigi âmös áwú, təge ai nálā bındá.

É bındá nyī é nə dzǎm bəbə mōni awú amú e nə dzǎm nambǎ məmvéndé mǎ íkús yā ó ndzí kig yéd é ngab dzié təge nambǎ ngǎb bóngó.

Asú tē hrn, é mǎngó yǎ nyīá ngé mbaala woé a ndzí kig vǎ ébāñ bəkálada dzi a bələ áböğ á tǎñ ñgúmǎ rnbú nó émēn á bǎ dǎ a kələ kwí ókalǎ mímbug 22.

Bındá e nə dzǎm tǎbǎ íttūd ású bémōní bésǎ bávəban hə eyəñ dzídzīá ané, alamán awú, evōlī ílīgi, mōní awú. Nála te ó íttǎ fǎ asalá á fud fūd.

Dzam dá yakilan ású bəmōní bə ngən.

Látian ai bındá mímbug mínyi mǐsə yǎ á nǎ tǎ dím mvéndé. Amú, ísílí mōní ngən ó só á mvús mímbug mínyi ó ngəñə ai anəñǎbǎn dzam dá mbi mfi yǎ étē a dzǎ mímbug mínyi mí ngǎb amú mímbug mínyi mífǎ myábad tǎdí rnbú tána.

a) Ású bəzimbi

Ebāñ bəkálada ású mōní awú é mǎn bəzimbi a ngáwú yāyəan vəban á ndá bisíe dzīē ósúsúa mímbug 04 (mínyi) a tádigi âmös áwú, təge ai nálā bındá yǎ étē íttūd (asalá, fud fūd).

Ású mōní ngən, ebāñ bəkálada yāyəan vəban é vóm mǎn bəzimbi a ngábó syé ósúsúa mímbug 02 (mímbe) á mvús awú díé. Ngé áböğ tē á lod, é mǎní bə bə yəan yǎn ǎ yī kig badə yǎnəban á mvús a lodo mímbug mibe, ényó ā lígi á yób vǎlá a nə bındá, eki.

Mínyédán ású mōní ngən mǎn mǎ íyǎyém myǎnəñəban aböğ ásə təge ai səsalá. Dzǎm bındá á só kig vá.

b) **Ású nsyê ngómɔna a tĩ ai Kálada Akóg mómvəndé mó Ésíé**
 Ébá báwóge ai elíg nsyê ngómɔna a tĩ ai Kálada Akóg mómvəndé mó Ésíé
 bé bələ mímíbú mítán á mvús awú díé ású yə nâ bé kə vé ébáŋ bəkálada
 yáyái bó zēn mɔní ngɔn, təge ai nálā bínđá.

Bínđá yə á vá a nə mímíbú mítán. Dzam dá, é dzóm ésə bé dzâ mvəndé
 yabad bó yái məzən ású mímíbú mítán mífó. Məbög mímíbú mítán mó nə
 dzám bö nálā á tâŋ mímíbú mítán mí ngálod.

c) **Ásu mbə esíé yă á nsəŋ**

Ébáŋ bəkálada yásíli mɔní ngɔn ngó kig mɔní awú nsyê yă nsəŋ a ngáwú
 yâyəan vêban á Bâŋ ñnam oyíi mam mó ngól ósúsúa mímíbú 05 (mítán) a
 tádigí âmôs áwú mbə bisíé ngó é mod ä yəan nŋŋ mɔní ngɔn, təge ai nálā
 bínđá.

Lâtian ai bínđá mímíbú mítán mísə yă á nē tə dím mvəndé. Amú, nsíli mɔní
 ngɔn ó só á mvús mímíbú mítán ó ngənə ai anɔŋóbán dzam dá mbi mfi yă
 étē a dzâ mímíbú mítán mí ngáb amú mímíbú mítán mifó myâbad táđi mbú
 samana. Dzam dá, é mɔni ngɔn a ngálígi ekolá báyân kig nyé á tâŋ ngɔn
 awôm ai ébē á mímíbú mítán.

Ású mívólán ñlígi á ñsoán mɔní ó nə hə eyŋ dzídzíá, bínđá mímíbú mítán
 á nə ntúd a dím fə məmvəndé mósə (asalá, fud fűd).

Ebáŋ bəkálada ású mɔní ekolá bəlígí yâyəan vêban á Bâŋ ñnam oyíi mam
 mó ngól ósúsúa mímíbú 03 (mílé) a tádigí âmôs áwú mbə esíé yă ā ngāwú
 ekukuma ngó kig okŋŋ yā wásə ésíé, təge ai nálā bínđá. Á vá bínđá mímíbú
 mílé á nə ntúd a dím fə məmvəndé məsə (asalá, fud fűd).

32. Dzé yáyəan bəɔban ású yə nâ təge ku á bínđá ?

É kálada a síli mɔní awú ai mɔní mân mó áwú mod mbóg á nə nyé dzám
 síli ngó kig ñkundă böđ yā báwóge ai elíg. Kálada nsíli á nə dzám táđi
 vêban, ébáŋ bəkálada evóg é ngazu á mvús, amú ámôs bábəbə ó nē ámôs
 bé vé kálada nsíli é wōfis wábəbə mam bəkálada yā básó á nsəŋ á Ndá
 bisíé ngó á Bâŋ ñnam oyíi mam mó ngól.

Mfi áyəm : Mod elíg a yəan yág naa hə bə vóó nyē áfəb lálódē nā ä só vā kálada á bəló
zitám ai amős.

33. Dzé yáboəban éyən evüs é nē á mōní ngən ?

Ñkús wáyəan bedē sóman ású yē nā bə tóan kom étās óvā ngul é Ndá bisié é ngātil dzó.

34. Mōní edzəb mbim

Éyən nsyē ngómōna a wú a ngónó á syē a kyəbə ai :

- ezímbi ;
- mōní mətúa ású mbim ai bəyál, é bón yā ndá alúg bə ngónó ntəgán ai byəm bí nyól bíé a kódogo é vóm ā bə syé a kələ kwí é vóm ā kad təbə ;
- mōni efudi mbím ézĩmbí.
-

Mbo esié yä nsəñ ā bə syé kig ngómōna ndə ä wú ekukuma ngé kig okən yā ó tĩ ai esié dzié a kyəbə ai :

- ezímbí ;
- mōní mətúa ású mbim ai bəyál, é bón yā ndá alúg bə ngónó ntəgán ai byəm bí nyól bíé a kódogo é vóm ā bə syé a kələ kwí é vóm ā kad təbə ai mōní mətúā é bod básə bá a kələ kwí é vóm bədzəb mbím.

35. Dzé yáboəban éyən miníngá á nē á mālúg móbē ?

1) Ású nsyē ngómōna

Məfəb bəkə ai mó ású mam mó mōní ngən ai ngab elíg, kálada ñkas a bəló mbəmbə afólā étē éyən ä man yä tiliban á fúúm. Énye a nó é kálada mvéndé ā yái ñkabán elíg a lédegē fē é bod bəwóge ai dzó. Lâyəan hm naa bə dzála məmvéndé mó Sósōó mətē mból másíli.

2) Ású Mbo esié yä nsəñ

Mból dzəm yē nā miníngá a lúg fám ébē á nó tsālí, fədí, zəzə ai ewúwū

ntug á ntāān mām yā ḥnam, é mīnīngá á bəló bēyóm bəbē ā lāḥabān kīg á táḥ éyōḥ bākab mōnī ngōn ngó évōli á sú ḥlīgi.

Dzam dá a nə dzām sóman á ndá mədzó á sú yā nā á bi mfi ai ngab elīg ngó lâkə kwí naa a ngábó á ḥdīmi təge tōān yəm é dzam ā bəə. Abög tē, oyılı Ndá mədzó wāyi kə dzálaban á Bāḥ ḥnam oyíi mam mó ngól.

36. Dzé yáyəan bəəban éyōḥ ḥnkús wābī kīg məfəb məsílī (bitás mə byálī, ...) ngó á kīg nā bəkié bə ḥgáman mó ndáman ?

- Ó nə dzām bād kə kōm məfəb məte məfə məndá bisíé mə Ngōmōna mə ngákom mó.
- Dzam dá ḥnkús wāyəan tátī vā ébāḥ bəkálada á sú ḥnōḥān mōnī mām/mōnī awú/ḥlīgi/evóli ḥtíé ā yanga məfəb á məndá bisíé mə Ngómōnā yā mó bəló mō á sú yā nā a zá tábé étíé bīndá ;
- Ó nə áfə dzām tīl Ḥtómólo Ḥnam kálada sóman nó mod a bəló ézā dzóm óbili ngó kīg á sú éndáman byəm.

ÉFÁS 5 : MƏDZÓ MƏ ÉLÍG

37. Bəbə yá éyən ngab elíg ē sá kíg ?

Á mıs mó mvéndé, ñkús ó sá kíg énədi ná ó dzūgi ai miñtyé á sú ndzəməná ngab elíg. Ó nə dzəm wógan ai é bod bəvóg bəwoge ai elíg á sú yə nā bə kab elíg á mgba təge ai mədzó ngó təge ai nālā ó kóé á Ndá Mədzó Nən ngó kíg Éfás ndá mədzó osú yābəbə mətum mó ínam á sú yə nā ngab é bōbān á mbéndán ngóməna.

38. Éyə bəbə ngab elíg yā éyən akúmá á nə fūfulu álūg mbama éyən ñnóm á wū yá ?

Ñkús ó nə dzəm kə á Ndá Mədzó Nən ngó kíg Éfás ndá mədzó osú yābəbə mətum mó ínam á sú yə nā ngab akúmá á nə fūfulu é bōbān. Abög ásə ngab akúmá te e nə ntáan á kálada ñkas. Á sú yə nā bə bə ngab te, ñtsíg mədzó a tóle ñgúmā notêr. Énye ä man ləñ byəm bisə a tili byā á ñgúmā kálada a kóé və Ndá mədzó á sú yə nā bə fudī məm yā étē á mimbəan.

Lāyəan tóan yəməbən naa akúmá á nə fūfulu á sú ñkús ósə a tādigi əmös álūg bən é mod a ngáwú.

39. Bəbə yá éyən álūg mbama ngó álūg ñkəngə, é bod bəwoge ai elíg bə sá kíg kíg á sú é mod bə tób naa á bə ngab elíg ?

Éyən á nə nālā, ñtóbán é mod ä bə ngab akúmá ngó é bod bəbə ngab akúmá, tó bə nə bōd yā ndá bod tə bə sá kíg, Ndá Mədzó ndzə yə tób bō (Ndá Mədzó Nən ngó Éfás ndá mədzó osú yābəbə mətum mó ínam).

40. Yə ñkús ó nə dzəm bə dzóm ziy éyən é bod bəvóg á wəkaban ai bə élig éyən ñnóm bədzogə kíg nyé naa á bəlán ai akúmá élig á étíé ñlúg á ngəlīgi ?

Ñkús ó nə dzəm səman á Ndá Mədzó Nən, á sú yə nə á síli ná bə támə fəd é dzom bəkaman nyé ai dzó. A nə fə dzəm kó səman ádzó ábə Ntómolo Nnam ngó kíg ábə Ofisa Fulús Məmvéndé (Fulús ngó Bəzimbi). Ñkús ó nə fə dzəm kə səmán á Wófis mam mó Ngól.

41. Yə ñkús ó bə́lə ngul yə ásīlī naa bə́ tsénde ñkab byóm údō fə éyə dzám tē lábəəban yá ?

Ñkús ó nə dzám sílī naa bə́ tsénde ñkab byóm. Asú tē, ó nə dzám kə á Ndá Mədzó Nēn á zēn mbándán ngé kig nó a kóó Éfās ndá mədzó osú yābəbə mətum mó ínam ai kálada sóman. É Ndá mədzó é nə ai mfi ábuí e nə ényí é ngātəle ñkab byóm te.

42. Éyə́ bə́ dzəm bəlan ai mōní mən yá éyə́ miníngá á bə́ tɔ́á ai mod étīé ébən ?

Étə́á ébən é nə filí ebámán yā mvéndé yākālā kig. Ebən é bə́lə kig ngúmā áfəb zīy á wátələ́ nyé étīé é mīnínɡá á nə ílūgán asú tē údō á bə́lə kig ngab élíg, dzwé díé á sə́ a kig dzəm tiliban á kálada ñkas.

Mōní mən ai mōní awú a və́ban hə́ é bón yā́ é mod a ngáwú á ngāyəm.

43. Yə́ ñkús wáyīy ebən ai mod mífə́ á mvús awú ínnóm ó nə dzəm kə́ ósū ai ñnə́yán mōní ngən ílūg á ngəlīgi ?

Wākə́ ai ñnə́yán mōní ngən ílūg á ngəlīgi ósú amú a dzā́ mōní tē və́ ngə́ á bādé lūg.

44. Yə́ ñkús ó nə dzəm bəlan ai mə́ndá́ ású é bón bə́ élíg bə́ ngə́nə́ íntəgán ?

Étīé nyíá n̄təy ai n̄təyolə́ é bónɡó nó ngə́nə́ íntəgán ai byóm byábán bísə, íngə́ ádzó á kwí, ñkús ó nə dzəm kə́ bóé sóman ábə́ N̄tómolo N̄nam ai ábə́ Ofisa Fulús Məmvéndé (Fulús ngə́ Bəzimbi). Ñkús ó nə́ fə́ dzəm kə́ sōmán á Wófí mam mó Ngól.

Údṓ fə́, ó nə dzám sōmán á Ndá Mədzó Nēn ású yə́ nā́ bə́ nyab bəbə́ bəkáladā́ mədugán yā́ bod bə́fə́ bə́ ngáman kuan ai byóm bí bónɡó. Ngə́ ékuan ndá mōngó é ngázu ai m̄fəlán á kálada sí nā́ é mod a ngákus ndá a fudí dzwé díé étḗ ané énye a woge ai sí te, éyə́yə́ ñkús ó sóman yā́ ádzó á Dzāl édzóé́ yā́ lábəbə́ Mədzógódó ai Mam mé sí təge ai ndə́y, a bə́lə́ naa a kələ́ yén Ndá Mədzó Ngóməná ású yə́ nā́ bə́ nyab m̄fəlán dzwé tē.

Ngə́ ndá yā́ bə́ kig təbə́ á dzwé mōngó, ñkús ó nə dzəm bö́ naa bə́ til ndá tḗ á dzwé mōngó, ngə́ kig wásīlī́ n̄tséndán kálada sí nó á tōbə́ á dzwé mōngó.

ÉFĀS 6 : MIŇDZŪG MIZĪŇ YĀ NĶŪS WĀTÓBAN AI MYĀ

45. Dzé yáyəan bəəban éyəŇ étás mbim nílúg yá ndzí kig bəəban ábög lásili ?

ŇkřámáŇ nílŇ 78 yă Mvëndé nəmbə 2011/011 yă nğəŇ tána məlú 06 á mbū 2011 á wátséndē Təbəgá nəmbə 81 ású bitás wátəbələ nâ : « *ndzôē ndâ bod, evúvímán é mod a wú, ngə kig mod mǫǫ zĩŇ yă ā yəm awú tē mbəŇ mbəŇ, a yəan kăd ófisa bitás yă é vóm awū á bəəban, ngə ényó yă é vóm báyi dzəb mbim, ngə ényó yă é vóm é mod a wú á ngəbá tɔá, ngə é vóm é mod ā wú á ngəbyáli məlú 90 á mvús awú... »*

Ngə məlú 90 á mvëndé é ngətəlē mə lod, nĵkús wāyəan kə yén é ndá mədzó yawóge ai dó ású yə nâ a sílĪ kálada mbədəbə étás áwú. ÉyəŇ bábō nyé a yəan só ai bəbəolə bə áwú bəbē, étás ábyáli mbim, Tíkéd edaŇ miŇdzəŇ dzĪē mbəmbə nśánán ai serəbiká kān awú. ÉbāŇ bəkálada dzi yávəban Ntómolo Nnam ású awóle díé.

ÉyəŇ oyílĪ ndá mədzó yā é kálada mbədəbə étás áwú nyō ó ntɔa yă təgē fə ai atséndé, abög tē hm bākə wá vō é Wófis ngómɔna bitás yă wáwóge ai dó ású yə nâ bə til hm mǫŇ étás áwú ávōl avól ású ébá bawóge ai élĪg. Bod bətē básē bāyəan yəm mbəŇ mbəŇ nâ mbədəbə étás áwú ó nə ntilán mǫfág étás yə á yād.

46. Éyə bātág ngab élĪg yá álūg mbama ?

Ngə mĪnkús mĪsē mí ngábé nĪlūgán étĪē ákúmá fūfulu, ngab akúmá yabəbə amōs álūg mĪnĪngá ósə. Nālā wātian nâ, éyəŇ mod a bəlē mbama binĪngá, ngə álūg á tsamaban ngó kig nâ a wú, ngab akúmá ású mĪnĪngá ósə yatádi ámōs bə ngásán étás.

Mfi áyəm : Alúg mbama lándégəłə kig bəngó, básē bə nē bón bə élĪg ésĪá wābán á ntəd ntəd tó minĪngá á tēlə etĪē éfē álūg mbama.

47. Dze yáyəan bəəban éyəŋ bod báyi nó bákúli miníngá á nsəŋ á ngul á ndá alúg dzíé á mvús awú nnóm ?

-A nə dzəm kə ai é bod báyi nó bátisibili nyé ábə ntsíg mədzó ā wóge ai bó ákyāi zēn oyíli óyíi yātəbələ á Kálada Akóg bindégólə n̄lōŋ 46 naa :

« *Ndzóe ndá mədzó a nə dzəm nəd é mod ósə, ai mimbəán mié, ā ləde təge səlān naa a yi bə éndugulan yádzúgulu mvóí á n̄nam, ényó ósə ā fudiban nyémēn, ngə á kig a báman ai bod bəfə yā bə' nə' dzəm yān, nə á yáan t̄ŋ m̄oní zih ngə ā b̄' ákyai dzam éndugulān tē á t̄ŋ n̄gumā ábög zih » ;*

Ó n̄ fə dzəm kə ai sóman dzié á bəzimbi, á fūlús, ngə kig ábə n̄tómólo n̄nam ású zəzə' bivug, məsis ai eyíliga, n̄nyíán ézā ndá á ngul, endugulan á miñtag.

48. Dze yáyəan bəəban éyəŋ ndâ bod bəkié yāman ndáman mēfəb mə ngóməna (etás alúg, etás awú, Tíkéd edaŋ miñdzəŋ é mod ə wú, bitás bí bóngó...), etás n̄lúg á ngāwú ású yə n̄ tə n̄kús wásamba ai m̄oní ngəŋ n̄lúg á ngāligi ?

N̄kús ó nə dzəm bə ábuí məm yā é mam má éyəŋ :

- Ású bitás bí ábyáli bisə yā bod bəfə bó bələ, a yəan kə yén bətíl bitás báyəan ású yə n̄ bə man nyé və áwədí bitás yā bákóm bó n̄ŋə məm yā t̄n kálada bitás á t̄šá m̄bəmbə n̄sánán ;
- Abög tē fə ə sóman adzó ábə ntsíg mədzó yā ā yəan ású yə n̄ bə bad nyé və məfəb bó bələ nyē ;
- Á zēn bindégólə, n̄kús ó nə dzəm kə ai ádzó á bəwófis báyəan a sóman é mod a bələ ézā dzóm təge yə n̄ a yəan dzó bi, ngə kig ású n̄dámán byəm.

49. Yə n̄kús ó nə dzəm b̄' dzóm zih éyəŋ a nó naa ndâ bod bəkié ē k̄ab byəm bí ndá ngə kig m̄əndá b̄an n̄nóm bə ngābonde ósúsúa ngab elíg ?

N̄kús wáyəan sóman ádzó ábə ntsíg mədzó ā yəan ású yə n̄ bə kúli n̄küs tē ó t̄bə n̄wúán ntug. Nálā wāyi bə á mvéndé naa byəm bitē bí bad dúgán s̄ó á byəm bī fūfulu.

50. Dzé yálod éyçñ ñkús wákə sǝm naa bó ngáman kuan ngó kig ávə á bībán mǝndá mǝ nó fūfulu ?

Á ñwǝmólán, mvéndé alúg yā ñnǝm Kamərún yakad nā bǝlúg bó ndzi kig kǝ wé óyílí alúg ábǝ notêr ósúsúa alúg bēn, ñdǝ fǝ básan âmǝs alúg naa bāyi bǝlan ai akúmá dǝbǝn fūfulu hǝ mǝndá ai é byǝm bí ndá bǝ ngábonde bó tǝá fūfulu a tǝdigi âmǝs alúg mbyā bí nó bǝ fūfulu, ai nā kálada sí á bǝlǝ fǝǝ hǝ dzwé ñnóm, hǝ dzwé mīningá, tǝ lǝ nǝ dzwé díé éyçñ a ngabǝ ngçñ tǝge ai ñlúgán.

Dzam dǝdá, bifái ai é byǝm bísǝ byásó á ngab elig, ñlúg ósǝ a woge ai émǝtǝ bǝbǝmǝn kig byá ai é byǝm bí nó fūfulu á ndá alúg. Byǝm bitǝ bí nǝ ngab elig é mod ǝ wú byáwoge ai é bod bó nó ai elig dzié.

Amú mod a só kig dzǝm vǝ a lod ábím á bǝlǝ. Miníngá a yi hm kǝ sǝman ádzǝ ábǝ ñtsig ñtǝl ñnam mǝbǝl ñkuan ó ngǝbǝçbǝn ó daña mǝmvéndé ngó kig nā a sílí nó bó kúli ebán (Ñlçñ 16 ñtēn 1 yǝ Oyílí émana timí kǝn ásǝ ású bīningá).

51. Dzé báyeǝn bǝ éyçñ ñkab akúmá yǝ ékǝán ndǝ bod é ngǝtǝle ǝ wulú kig ai esié dzié anǝ mǝbǝmbǝ éstǝ ?

Báyeǝn tǝdí lǝdǝ é dzóm bēn ā bǝ abé ai dzǝ nálǝ wǝtían nā bǝvǝ ndǝm mǝbǝ esié wǝé ; abǝg tǝ hm bǝkǝ sǝman adzǝ é ndá mǝdzǝ é ngǝtǝlǝ nyé ñkab akúmá nó bó tsénde ñkab akúmá. Mǝlǝbǝgá mǝ nǝ vá naa bó lǝdǝ ndǝ mǝdzǝ ñkab akúmá mǝfǝ.

52. Éyçñ é byǝm bí nǝ fūfulu bí nó mǝfúb ngó bitam bí kǝs : éyǝ bǝkǝb byá yá ? Éyǝ bǝfǝlan ebǝlǝn yā étǝ yá ?

Bǝbǝ hǝ akyái dǝdá ású ngab akúmá elig ásǝ. Bǝtǝb notêr ású ngab. Nnye a dzǝñ mǝmǝfǝmǝñ mí bod mǝbǝ, mǝbǝg ású ndam sí, ényǝ mǝbǝg ású mǝfí mǝfúb mǝ nó ngó bitam bí kǝs. Abǝg tǝ báyi tsig byǝm bitǝ ñgúmá tǝñ mǝnǝ zih notêr a yi hm bǝbǝ tǝñ mǝnǝ tǝ éyçñ ǝ yi bǝ ngab.

53. Ngó ñnóm ā wú tæge ai món elíg, yə ñkús ó nə dzám nŋ māsí ai mǎfúb anó ngab elíg ?

Á ñwómólán : Éyǎ ñtáán bod ó nǎ nǎ élig : é ngongǒ bod yǎsus (bóngó ai bǎndie), é ngongǒ bod yǎbéd (bǎstá ai bǎnyíá, bǎstá mváma ai bǎnyíá mváma), é ngongǒ bǒd yǎ zǎzǎŋ (bǎbǎnyǎŋ ai bǎkál ai mímíé mí bod myábán mísǎ), bǎlúg bǎ tálá, Ngómǎna.

Ñkús wáwóge ai byém bí éyón ñnóm hə éyón bivúvúmán bí sǎ kig.

54. Álūg mbama yə bó nə dzám tób ábuí bəkab bó élig ?

Láyəan nǎ mǎm yǎ ngab elíg mə tǎbo ovəves ású yǎ nǎ ngab e kǎ mbəŋ é tǎbo fǎ tæge ai mǎdzó. Éyón mǎnkús mí nó mǎbē (02) ai nǎ mbóg ósǎ yǎ étē á bǎlǎ bǎn, mvéndé yayi nǎ á mǎnkús mǎbē (02), ñkús mbóg, ngó bǎn yǎ bǎnyíá bǎbē bǎsǎ. A tádigi á mǎnkús mǎlé (03) ñtsǎg mǎdzó a kad dǎŋ lǎb mǎnkús naa mí kóán mból ósǎ myádǎŋ ású yǎ nǎ bó tǎb bəkab bó élig bǎbē (02) ngó bǎlé (03) tæge lod ábǎm tē.

Mfi áyəm : Ásǎlá bəkab bó élig bó tǎá kig á Kamərún.

55. Dzé báyəan bǎ éyón álūg mbama ñnóm a sǎn naa a fúdí ású mǎsí mǎ nó fūfulu hə mwé mǎ bǎn bǎziŋ ású yǎ nǎ a nyím ébǎ bǎvǎg ?

Lǎ nǎ nǎ bǎbonde bó bǎlǎ ngul yə ákab byém byábán ntíé bó ngénǎ tǎla. Éyón bǎbǎ nǎlá é dzóm bó vǎ, ndǎ tǎ yakódo etíe etíe á tǎŋ é byém bí nó fūfulu.

É bǎngó bǎvǎg ngó kig mǎnkús mí nə dzám sǎmǎn mǎvǎán tē nó ó bǎ zǎzǎ vǎ ngó bó tóán lǎdē ndǎm á ndǎ mǎdzó naa éstǎ á ngǎnəman ñnyie é tǎŋ ā ngábǎ dzám vǎ (ǎ nǎmbǎ é byém byáwoge ai elíg).

56. Dzé bó nó dzám bǎ éyón ñkús wákə sǎm á mvús ngab akúmá élig naa ndǎ bod bǎkié é ngǎsǎli mǎndǎ mǎziŋ yǎ mǎ ngábǎ yəan nyían á ngab ?

Ngó mǎndǎ mǎ nǎ á dzwé ñnóm á dzwé ñkús ngó á dzwé bǎlúg bǎsǎ bǎbē, abǎg te ñkús ó bǎdǎ kǎ yēn notêr ai kǎlada á mó nó á kad nyé naa ngab ya bó kig man.

Ngə bəkálada bə é sí yǎ mǎndá mā mó nó ńlǒǵán bə nē á dzwé nyǎ, ésiá, mǎnyǎn ngə kig kál ńnóm, ádzó ńkús wáyí ndəŋ ai dǒ láyi bǒ naa ó lédē ndəm yə nǎ dzóm tē é nə fǒ dzóm fūfulu. Dzǎm tē á sǎ á kig ebugúbu.

57. ńkús wáyəan bə yǎ éyǝŋ mod ziŋ yǎ ndǎ bod bəkié ā tséndé kálada sí ású áwú á dzwé díé étǎm yə nǎ ńnóm á ndzi kig líg mǎn élíg ?

ńkús wáyəan bóē kálada sóman ábə Minísətədə yǎ ā bəbə Mədzógódó ai Mam mǎsí ású yə nǎ a síli ńtsamán ńtséndán dzwé á kálada sí, ńdǒ hrń ngə á mvús ngón élé, tǝge bí éyǎliga wé ákyā wáyí, ó kē sóman á Ndá mədzó Ngómǝna ású yə nǎ wásíli ńtsaman ńtséndán dzwé tē.

Mfi áyǝm : Ású yə nǎ ó tsig mǎm mǎsǝ yǎ é ndá nyi ńnyie, ńkús ó nə dzǎm kǝ sóman ádzó ábə ńdzǝe yǎ Ndá Mədzó Osú nǝ a síli Kálada mvéndé ású sí. Ó nǝ fǝ dzǎm sóman ádzó ábə ńdzǝe yǎ Ndá Mədzó Ngómǝna ású yə nǎ a síli nó bǝ tǝle bisíé bí kálada sí te ngə á tǎdi yǎ kǝ fudǎ kálada ékúli adzó ású é kálada sí nyǝ ábə Minísətədə yǎ ā bəbə Mədzógódó ai Mam mǎsí.

Á zēn bindǎǵǎlé, ńkús ó nə dzǎm sóman ású mínnǎl mí é mod a ngǎtsénde dzwé á mǎfǝb.

58. Yə ńkús ó nə dzǎm kǝ ai ńtilán kálada sí ósū á dzwé díé é sí é nǝ bǎn ńnóm fūfulu éyǝŋ mǎn á sǝ kig ?

Á ńwǝmǎlan : ńkús ó bǎlǎ hǎ efas dzyǎ yǎ é byǎm bí nǝ fūfulu ású bǎn ńnóm tǝ a tǎla tǝ kig a wú yǎ.

Ngə bə ngákus sí tē bə ńtǝa yǎ ńlǘǵán, tǝ kálada sí á nǝ hǝ á dzwé mǎńíǵá, efas sí dzyǎ yǎwǝge ai é bod bǎwoge ai élíg ńnóm. ńkús ó nə dzǎm mǎn nǝŋ sí ésǝ hǝ ngə ó nə etám etám élíg tǝge ai mod ziŋ mǎfǝ ákyǎí á nó ńtǎán mǎbǎl bí ndəm mǎn yēn á yǝb vǎ.

59. Nkús wáyəan bə yá éyən ndâ bod bəkiǝ bóé ē mǎn fadǐ bóngó ?

Ó bǎló mǎzən mǎbē :

- Ábədə sóman ású wúb miñtəgán mí bóngó ;
- Ákē bóē kálada zǎg ekomoga é wǒfis mam má ngól yā wáwóge ai bó.

Mfi áyəm : Láyəan étē naa bə tóan bəbə ngó éyən bə tili kálada ndón ńkǎbō ndâ bod bə ngátále ńkús nyíá ñtəŋ ai ñtónǎ é byəm byáwoge ai é bóngó bə ná ñtəgán. Éyē hm é kálada ńkas ā vé ńkús mákyəbə a ná ai mǎfi ábuí ákyái dzam dī. Ló nə anó bī yén á yób vā tǎbǎgá mvéndé, səsálá hə ngó ńtsíg ñtól á nə dzəm toǝ bibəŋ yā byáládē nâ ńkús ó sǎ kig dzəm baala bóngó mbəŋ.

60. Nkús wáyəan bó yǎ éyən é bod bə ngóməna yǎ bó bǎló ádzó dī básilī nyé ábuí bəməni esísili tǎge ai avəbó ?

Mfi áyəm : *Ñsyéán bíbáŋ mǎfǎb wǎbǎban á zəzə á ngóməna.*

Éyən ńkús wátoban ai é kǎn bəsié bə ngóməna yǎyéd nyé akyái mǎni tē, ńkús tē wáyəan :

- kǎ tǎban ai ñdzóē é mod a toá nye ebəŋ bəkálada dzié á yób, a mǎn nye tón ndón ésə. Ñdzóe te a bǎló naa a bándigi mbə bisié nyō ású yā ná á bō ná esié é kē ósū ;
- ngó mǎlú áwôm má lod á mvús ńkǎbō ányu ví ai ñdzóe é mod nyō nyō dzóm tǎge tsénde, ńkús ó bǎló hm naa ó tili ñdzóe tē kálada yǎ ā bad nyé tsóg ńkǎbō wǎbán abǎg tē fē wǎlóm kálada tē ábə ñdzóe ñdzóē nyó.

OBUG

OBUG

ÉFĀS LĀLĀ BĔ - MƏMVƏNDƏ MĀKAMAN AI MINĪNGĀ Á MVƏNDĒ FŪFULU Á KAMƏRŪN ĪNGĪLĪS

1. Dzé é nó élig á Mvéndé Fūfulu ? É nə zən mvéndé yā é bod bó vəə bāwulu ású yā nā bə kyəbā ai byəm ai bilig bí é mod ā wú.

2. Dzé é nó dzəm ka nkūs naa ó sili ekomoga á ndá mədzó á Mvéndé fūfulu ?

- Ngó é mod ā wú á ngābə mod yā ábōdā sí yā Ákoé Məyimbī mó dzób ngó kig á Nkié Məyimbī mó dzób ai ngó kig nā, éyən a ngābə tālá, a ngátób məmvéndé yā bifas bí ĩnam bitē nā rbyā bí nó məmvéndé yā ĩnyiy dzíé ;
- Ngó bəlúg bó ngálúgan mífag yā Ákoé Məyimbī mó dzób ngó kig á Nkié Məyimbī mó dzób, ngó kig nā éyā bó nyiyi wé éyən ĩnóm á ngāwú ai nā ;
- Ngó é mod a ngāwú á ngābə bələ byəm á məbōdā mó sí yā Ákoé Məyimbī mó dzób ngó kig á Nkié Məyimbī mó dzób ;
- Nālā wātian nā tə miníngā yā éwōgē fulānsi á nə dzəm kə á ndá mədzó yā Mvéndé Fūfulu ngó, ábög ákús, etié dzíé yádzālā é mam bí ndəm mən yén á yób mā.

3. Məzən mó ngab elig mó nə mām ?

Á Mvéndé Fūfulu, məzən mó ngab elig mó nə məbē : zən kálada ngab elig ai zən təge ai kálada mvó.

- a. zən kálada ngab elig yabəəban éyən é mod ā wú á ngātil kálada ngab elig.
- b. bāwulu é zən fōg éyən é mod á ngāwú á ngā ndzí kig líg kálada elig, ngó kig nā kálada elig á ngābə, dzam dá, dzəm ziy yābə nó tə a təbə ai mfi.

4. Ndá mədzó fé yāyəan (é bələ ngul yə átsig mədzó) ?

Ládan fós bəbə Ndá Mədzó Nən.

- a. Dzam dá, éyən é mod a ngáwú á ngā ndzí kig til kálada elíg, ai nâ alúg á ngábé álūg mbama ai abuí böd yā báyəbə ai elíg á mis mətum mó ínam, nkús ngé kig minkús myâyəan kə á ndá mədzó mətúm mó ínam ású yē nâ bó bi « kálada évúvúmán yádaŋ babi ». Éyən kálada elíg á nē, hə Ndá Mədzó Nēn ndzə yâyəan kóbō ádzō élig. Nálā wátian nâ, ádzó élig yā á bəlō kálada elíg lá só kig dzəm kə á ndá mədzó mətum mó ínam tō fō tō fé.
- b. Yə « Kálada évúvúmán yádaŋ babi » a nə ntsígán ítol yā wákab elíg ? Təge ai dzóm ziŋ nálā. A nə fóó hə kálada yā ā kad é mod ə daŋ babi ai é mod a ngáwú á ngongā bod. Sə kig énye a tsíg zá ā wóge ai dzé.

NGAB ELÍG AI KÁLADA ELÍG

5. Kálada elíg ai ebaala minkús

a. Dzé é nó kálada elíg ?

Kálada elíg a nə kálada yā é mod a bəlō byóm ā til a ngónó tála, étē mod te a tóan mǎn yīn ákyāi báyəan bəlan ai byóm bíé ai ákǎb byā á mvús awú díé. Kálada tē a nə fə dzəm bí mam məfə anó é vóm báyi nyé dzəb, ntáán mǎm yā mətum mó édzəb mbim ai etəle ndzəe efəlogə dzié ákyāi yā mətum másili ngé kig évúvúmán dzié yádaŋ nyé babi, nálā wátian nâ é mod ə yi təbō ndzōē ndā bod.

b. Mam məfə kálada elíg ā yəan dzála ású yē nâ á bə ai mǎi (Kálada elíg yā mvéndé yā yəm) ?

Kalada elíg a yəan təbō ntilán : Mvéndé yā 1963 ású bəkálada bó élig (ílnə 9) yatág naa bəkalada bó élig báyəan tóbó ntilán (səsalá hó ébá bəzimbi yā bó ngónó bó syé, bəsyé yā mǎŋ tə bədóbódə ai bəsaŋ bəkálada yā básyé á bəzimbi). Ngó kálada elíg á nə hə ai anyu, bálōē nyé naa kálada elíg ayəmə, mvéndé dzə yā yəbē kig bəkálada bó élig bó nó hə ai anyu. Kálada elíg a yəan nâ mod émēn ínyē a til nyé ngé kig nâ á bə nâ bó til nyé éyən émēn á ngónó tála.

Oyili nsánán ai ayəmə :

Kálada elíg a yəan təbō nsánán ngé kig mbímán á nsīna ai wó (onyū) é

mod a ngawú á mis bəbəolǝ yā bábəolǝ. Éyǝŋ abǝg á kwí yā naa bálédē kálada elíg, mbəolǝ mbǝg a yəan só á ndá mǝdzó nǝ á kan sǝŋ nā kálada elíg tǝ á nǝ fǝó bábəlá amú a ngáyén éyǝŋ é mod a ngawú á ngəbǝ sənā nyé.

Ngul mǝvǝ (é mod a ngátıl kálada elíg)

- **Okala** : Mǝvǝ a yəan bǝ naa ä lod yǝ ókalǝ mímǝbú 21 (ńlǝŋ 7 yā mvéndé ásu bəkálada bǝ elíg yǝ mbū 1837). Dzam dá mímǝlǝŋ 11 ai 5(2) yā mvéndé ásu bəkálada bǝ elíg myákad nā səsala á nǝ hǝ ásu bəzimbi bǝ ngénǝ bǝ syê (ai bəsyé yā mǝŋ tǝ fám tǝ biníngá) á bǝ nǝ mímǝbú 18 amú bǝ nǝ dzǝm ké wū á bítá.
- **Mvǝí yǝ ńsisim ai ényí yǝ nyǝl** : Mǝvǝ a yəan bǝ fəg dzié é sǝ ábǝg ā til kálada elíg. Ayǝm ábuí, okǝŋ zǝŋ yā wǝdzúgulu mod fəg, ndim ngǝ kig evwé ńló mam mǝtǝ mǝ nǝ dzǝm bǝ naa mod tǝgǝ fǝ ai ngul yǝ átil mǝfǝŋ kálada elíg.
- **Tǝge ai mǝdugán ngǝ kig enǝdi** : Mǝdugán mǝtian nā ńsánán ngǝ kig mam mǝzǝŋ yā mǝ nǝ ńtilán á kálada elíg mǝ nǝ mińlǝl ngǝ kig nā sǝ kig mǝvǝ é mǝn ńnyé a ngátıl mǝ. Ngǝ sǝ kig é mod ä yəan til kálada elíg ńnyé a ngátıl nyé « ńnəm ó bǝ nyé á sí », ngǝ kig nā ńkǝkǝŋ mod elíg mbǝg zǝŋ ńgǝ ó ngánǝd nyé, étǝ enǝdi é nǝ.

c. Éyǝ ńkús ó nǝ dzǝm yén ówǝdǝ kálada elíg ńnóm vé ?

Abǝg ásǝ, éyǝŋ mod ä til kálada elíg, a kad kǝ lǝg ówǝdǝ mbǝg ábǝ lóya woé ngǝ kig ábǝ mǝfǝg mǝvoé wóé, ábǝ mod zǝŋ yǝ ndá bod dzié yǝ á bǝlǝ áfidí ai nyé, ábǝ ńdzóe yǝ ńyǝbǝ wóé (pásəto, fada, imám...). ńdó fǝ bǝkad kǝ lǝg ówǝdǝ mbǝg á wǝfis bəkálada bilíg yǝ á Ndá Mǝdzó Nǝn. Á wǝfis bəkálada bilíg yā Ndá Mǝdzó Nǝn ńgǝ básaŋala é mam mǝbǝbǝ elíg é mod ä wú.

d. Dzé ńkús wáyəan bǝ ai kálada elíg ?

Mod ä dzǝlǝ kig mǝm yā kálada elíg étǝm. ńkús wáyəan dzǝŋ naa é bod bǝ ngátǝb naa bǝ kab elíg (bǝtǝŋǝlǝ bǝ elíg) bǝ kǝ ai kálada elíg á wǝfis ńsaŋ bəkálada yǝ é Ndá Mǝdzó Nǝn yāyəan ai dǝ (ényí yǝ é vóm mod a ngawú, é vóm á ngəbǝ tǝǝ ngǝ kig é vóm dzóm dzié dzyá é nǝ) ásu yǝ nā kálada elíg á tǝbǝ bábəlá. Abǝg tǝ hm ndá mǝdzó yāyi yǝi zǝn naa mińyían mí é

mod a ngawú mí dzalábán ai nâ é bod básə bó nó mwé á kálada elíg bó nəŋ é ngab yawóge ai bó élig tē.

Kálada elíg a nə bəbəlá ai məzən məbē :

Zən bod básə : Éyən məbəl məbóg yá á ngāyén anó é mod a ngawú ā sán ā kan sən nâ kálada elíg á nə bəbəlá, nálā íngō ó nə zən bod básə.

Zən endindim : Éyən ló nó naa, á mvús adzó á ndá mədzó, íngō bákə yédän naa kálada elíg á nə bəbəlá. Dzəm tē ləbəlábán ai ayəmá á mís mó é bod básə bánəŋ ngab élig mū. Ntónəlo elíg énye a nó dzəm sóman ádzō, məbóg zīŋ kīg yá é bod bákəyəbə ai elíg ngó kīg mod məfə yá á bələ məfi zīŋ ai kálada elíg ngó kīg é mod a lúman ai kálada elíg, dzəm bə anó nkús yá wákəyəbə ai ngab dzyá yā élig é mod a ngawú təge til kálada elíg, ngó á kīg mod zīŋ yá á nə dzwé á kálada elíg á bá ndzi kīg vó é ngab dzié ngó kīg nâ bó ngávó nye abód.

d. Yə nkús ó nə dzəm lúman ai kálada elíg ngă ? Owé. Ngó, évo zīŋ, a líg mam məziŋ á mgbág ngó nâ a nə timí ású nkús ai bón bóé, ngó kálada elíg á ngātiliban ai mədugán ngó kīg enədi (émân zīŋ) ngó kīg nâ nkús ó yén mīnkód mīfə étē, wāyəan sóman ádzō (ábəmé) á Ndá Mədzó Nēn ású yō nâ kálada elíg te á wu ntug.

e. Yə tə bó tsíg yá naa kálada elíg á nə bəbəlá bó ngənə nyé dzəm bǎd kúli ngă ?

- Owé. Kálada elíg á nə dzəm kúliban (bə nə nyé dzəm badə nəŋ ai ávəŋän nye zəzə). Ngó ndá mədzó yakə səm naa ntáán məm yā étē ai ntónólán bó ngáman tálē ó ngábə yəän kīg bəbəlän nálā ngó kīg nâ ;
- Ngó bó ngátəle bətónəlo bó elíg á fūán, ndá mədzó e nə bó dzəm badə lōe e tséndé fə bó ;
- Ngó kálada elíg á ngātiliban á mədugán ai ndá mədzó ;
- Ngó á kīg nâ ndá mədzó é ngātsíg ntōl á mómō (bod bəvóg yā bó nó ai məfi təge ai bó) ;
- Ngó kīg nâ kálada elíg zīŋ ngó kīg alúg zīŋ á ngázu bəbəlän á mvús kálada elíg ;

- Ngə lâkə kig kwí naa é mod bé ngábə tsogo nâ a ngáwú ndə a vǝ ;
- Éyɔŋ bé ngávə mbê mod ǎ yəan kig ai elíg elīg, lə nə dzəm kwí naa m̀kpámán kálada elíg ngə kálada elíg ǹkomán (m̀boán yā mvús kálada elíg) wákə yéne ó tóege mim̀kpámán bət́ɔŋɔɔ bé elíg ;
- Éyɔŋ nt́ɔŋɔɔ elíg mb̄ɔg yǎ á bələ naa a lódege é kálada elíg á n̄ éndindim ā só kig nyé dzəm k̄uli.

f. Dze yábɔɔban éyɔŋ kálada elíg ā só kig ai m̀fí zɪŋ ?

É bod b́awóge ai d́o b́abɔ ané kálada elíg á s̄ kig.

6. N̄DZƏMÁN KÁLÁDA ELÍG

Abigílí : Éyɔŋ kálada elíg á s̄ kig, é bod b́awóge ai elíg b́akabán kig akúma étíe étíe. B́atádi lod ábög étɔŋɔɔ byəm yā é ń ngɔn 12, abög tē hḿ b́akab elíg. Hə á mvús tē nḡ hḿ é bod b́akyəbə ai elíg b́anɔŋ mod ósə é dzóm yáwóge ai nyé. Ǹkús ó nt̄ǎ hḿ dzəm kə mǎn til byəm b́isə á dzwé díe nyémēn. É kálada ndá mædzó yāvə ásu étɔŋɔɔ byəm a nə dzwé naa « Bəkálada bé étɔŋɔɔ ».

a. Zǎ á n̄ dzəm sílī « bəkálada bé étɔŋɔɔ » ?

É mod osú á nə ǹkús.

Nl̄ɔŋ 22 (1) yǎ B̄t́əb́əgá b́ə nýəbán é mam mé só kig ai mædzó yā mb̄u 1987 ai nl̄ɔŋ 46 (1) yǎ mvéndé 1925 ásu étɔŋɔɔ bílíg, é bod bé ń dzəm kyəbə ai elíg ai nt́ɔŋɔɔ elíg b́ə tálə bítié bí tsáá b̄i :

Étié osú, nlúg á vǝ, nálā wátian nâ ǹkús.

Á mvús v́alá, b́on b́ə é mod a ngáwú ngə n̄lóm akyai ḿongó tē ngə á ngáwú eyɔŋ modo a ngénə á tāla.

Á mvús tē, ésíá ngə kig nyiá é mod a ngáwú, ósúsúa bəb́ənyāŋ ai bəkál yā b́ə ń ésíá mb̄ɔg nyiá mb̄ɔg ngə á kig mvɔŋ bod dzabán ésə ngə ényóɔ te a wú yǎ ;

Bəb́ənyāŋ ai bəkál yā ndá yǎd ngə á kig mvɔŋ bod dzabán ngə ényóɔ te a wú yǎ ;

Bimvám, bəndóm nyǎŋ ai b̄əsāngá yā b́ə ń ésíá mb̄ɔg nyiá mb̄ɔg, ngə á kig

mvəj bod ndóm nyəj esə ngə kig esəngá esə yá bə né esíá mbōg nyíá mbōg á ngāwú, ngə á kig ndóm nyəj esə ngə kig esəngá zıj yá ndá yəd á ngāwú. Nsámhá mwé wákə man ai mwé bəndöm nyəj ai bəsāngá yā ndá yəd ngə mvəj dzábán.

b. Zən yə áwulu ású nnəján bəkálada bə étəjələ

Ebəj bəkálada yayáiban ai « nsíli évəban », lâdañ tóban ai nkús.

Məfəb másíli étə mā : Á kálada nsíli bábāg bəkálada bá :

- Etás mbim é mod a ngāwú ;
- Kálada évúnúmán yádañ nyé babi éyəj ílúg á və á ngəbə álúg á sə kig alúg nkəngə ;
- Zitóg é bod básə bəwóge ai élig ;
- Zitóg é byəm bísə é mod a ngāwú á bələ təge vóän áwōdí bəkálada bə sí ai bənəmbə bə ényie məní á bəbāj ;
- Á mvús tē, nsíli a kan səj ebán ntəjólán ai afəb óvā ngul bibán á mís mó é komisə yá á ngākan səj, ású yə nā a məm nā a yi təjələ élig á sósōó ású mfi é bod básə bəwóge ai dzó. (abéndé 48, ntən 32 yá « SCCPR » yá mbū 1948.

Abəgəlő : Ábōg bəkə və afəb lásíli bəkálada bə étəjələ, é ndá mədzó yāwóge ai dzəm tē yayi yédan afəb tē á táj məlú 21 ású yə nā abéndé 48 ntən 12 yá « SCCPR » yá mbū 1948 á dzálábán. Abəgəlő lātian nā afəb nsíli tē lábaaban á táfəle məfəb yá ndá mədzó báyédän fə dó á ndá elómo minkóbə yá dzəl tē. É táj məlú mó óbəgələ nyíli yavə ndá mədzó ábög yə nā é bə é kán mímfas esə yasíli ású élig tē mból yə nā bə sáala bivüs bísə ai mədugán mósə.

Abémé/ etəle bisíe : Hə nnyie a né báyédan nsíli évəban, é mod ósə a bələ ngáb élig a nə dzəm kə və kálada é ndá mədzó yāyəan ngə á sə kig kíj nā bə və é mod ə síli kálada nsíli évəban (ntən 13 yá abéndé 48 yá « SCCPR » yá mbū 1948. Abög tē hm ndá mədzó yāvógolo é bod básə bálúman ngəm ngəm ású yə nā bə və afəb nsíli évəban é mod ə yəan ai dó ngə kig nkundá bod wáyəan ai dó (abéndé 48, ntən 37 yá « SCCPR » yá mbū 1948). Tə á nə yá tə á nə yá, bātōan bəbə ngə é mod a síli a yəmə á məndíe mó nnəm, yə a bələ mbəmbə fúlú, yə bə nə nyé dzəm və áfidi ai é

mam məsə məvóg, bådāñ dāñ áfə bəbə ngə a wógan ai é bod básə bəvóg yā bawóge ai elíg tē.

Ngə á mvús abög ábógóló tē, mod ziñ a ndzí kig kó sīlī naa bə kúli adzó, ndá mədzó yavə nkūs « *bəkálada bə évāban* ».

Éyən oyíli évāban ó bombo yā, é byəm yā bə mán bō zitóg byāyəan təbə ntílan á Kálada tóya (mvéndé tímba) ósúsúa yə nā bātil « *Bəkálada bə évāban* ».

c. ABƏMÉ : Bəkálada bə évāban bātiāñ kig nā ebələ

Bə sə kig məmaná.

Ñtónjolo tə a nə fám tə a nə miníngá a nə hə mbaala.

Anó nlōñ 25 yā mvéndé yā mbū 1925 ású étónjolo bílig wátəbələ, akyāi bə ngátséndē wá á mbū 1971, esíé ñtónjolo elíg é nə hə nā a tógan byəm bí elíg, a yān bikolá ai nā a kab é bod bawóge ai elíg ákūmá. Abög yā ā yəan bə esíé tē lākad kig dāñ löd ngən 12, a nə fə ndzálā kálada elíg. Etónjolo é nə abög yā bákóm mam mó elíg ású ngomozan é ngab elíg məmaná

Ñtónjolo ngə éfəlogə dzié a nə anó ñkad byəm bí é kombaní yā ē ku á zitóg ndó áfə bisíé bíé byāfulan ai ébi bí ndzálā kálada elíg. Sə kig énye a wóge ai byəm a bəlan ai byá və ású mfí é bod bəvóg á bawóge ai byá. Bə sə kig dzām nəñ byəm bí elíg ná báyəan bikolá bí ñtónjolo. Etónjolo yāyəan bí zitóg ábə ndzəe Ndá Mədzó Nēn/ñtónjolo ñnén, á mvús hālá ngab.

d. Ngab

Ngab e nə ñkábán byəm bí elíg é mod a ngáwú á mvús etónjolo. Ósúsúa ngab, bābo é bod básə bawóge ai elíg áyəmə bə síligi mbóg ósə yā étē naa á kad é dzóm ésə ā síli təge líg tə mán dzóm ziñ ósúsúa yə nā ngən ébē yákwī (nlōñ 27 yā mvéndé yā á mbū 1925 ású é bod lábəbə).

I. Məbéndé yā ngab.

Ngab yabəəban anó məmvéndé mó ngóməna mó nó Mbəán yā mbū 1925. Nlōñ 46 wávə bətəbógá yā ngab. Kān ngab yayi bié é kán bívúvúmán bí vəə bí nó. Ngə nlūg mbög á və, a tóá nkūs, bātādi

vaa é ngab dzié ósúsúā ényí é bod básə bəvóg. Nđō áfə, ñkús wáwógé ai é ndá bēlúg bə ngábə tóá ósúsúā dzóm ésə.

7. Săfulu miñsílí

a. Yə bəťŋəlo bə élig bə nədzəm bə ábuí ?

Owé. Ané éyŋ miñkús mí nó ábuí, bə nə dzəm tálē básə bəťŋəlo bə élig fūfulu. Nđō fə, ngé, ású zēn ziŋ, mod mǫ́ yā ndā bod ñnóm á ngāwú a dzálā é mam másíli ású étŋəlo, ñkús ó nə dzəm táleban ntŋəlo ai nyé fūfulu, á dāŋ daŋ ású yə nā á mvāmán ai mǫ́ é bóngó bə ngéné ntəgán.

b. Dzé yálod éyŋ ñkús ó bēlú áwú abög te mod mǫ́ ā háman mam a tādī fǫ́ nā a tŋəlo élig təge ai nā ñkús ó və nye ngul tǫ́ ?

Nálā wābəbə ngé mod te a bəlú bəkálada bávə nye ngul ású étŋəlo.

Ngé mod te a ndzí kig bǫ́ bəkálada bə óvā ngul, ñkús wáyəan sóman ádzó nā bə tále mod tǫ́ étíé Ntəbə zəŋ ngé kig édzí « řtŋəlo á bitóm ». Bāyíän kig á mam mó ngab élig éyŋ ő bēlú kig kálada ovā ngul yā étē. Tó é mod a bəlú ngul yə ádzálā mām yā kálada élig á dzwé dié á nó řtilán á kálada élig, a yəan tādī lédē kálada élig tǫ́ ósúsúā yə nā a tādī étŋəlo élig. Éyə ábéndé 48 yā řlú 211 yā CCSC lákóbō nálā, bindégəlú yā étē bí bēlú álamán a lodo tósin 50 ngé kig miñbog ngən é saman. Bálóe akyaí Ntəbə zəŋ te nā « řdzála kálada élig məkú ». Dzám tē lāfulan ai mām biziligan asú tē bándégələ mod te ású bəbē miñboán míé.

Ngé é mod nyó á ngábóē kálada né a sílí étŋəlo řdō bá bə kig nyé yalan, abög te ñkús wáyəan bədē kálada nā wákūli adzó tē.

Ngé bə ngávə yā nyē kálada ovā ngul, zēn é nə və á bād kə á Ndá Mədzó Nēn tē ákē bóē sóman ású yə nā bə tséndé mǫ́vəan tē.

Bâyi bǎd vaa kálada óvâ ngul éyǝŋ :

- Mam mó ngálodoban á mińkód ai á mǝsoé, dzǎm bǝ naa, tǝge tád é bod bó nó ai mǝfi á dzǎm tē, ngó kig nâ kálada te a ngávôban avól avól dzǎm bǝ hǝ mǝlú áwôm ai mǝnyi á mvús awú éyǝŋ modo.
- Éyǝŋ mbê mod ínnyē bó ngávó, anó mīningá zih yǎ á ngábó kada áyā énye a nó íkūs yā élig mod a ngáwú tǝge til kálada élig, á mīningá te nyé ǎ ndzí kig lúg ai mod tē, ngó á kig nâ mod zih yǎ ā dug nâ a nǝ évúvúmán é mod a ngáwú, ngó kig éyǝŋ abǝg ébēmē á lod yǎ, dzam dá ndō bó ngávó kálada.
- Ngó á kig éyǝŋ ntǝŋǝlǝ ǎ mbǝlǝ yǎ mbê ñsísim ngó kig nâ a só kīg fǝ ai ngul yǝ ábǝ dzóm, ngó á kig nâ bó só kig nyé dzǎm yēn.

c. Dzé yábǝǝban éyǝŋ mod zih ǎ bóē afób ísílí kálada élig mod ífó, dzam dá byém bí ínnóm ñkús á ngáwú bí tǝá étē ?

Lâkad yǎ yénǎn naa mod zih yǎ ndâ bod a yéd byém bí é mod a ngáwú á byém bí ndâ bod, ngó kig nâ mod zih yǎ ngódó ngó kig ñnǝŋ a báman byém bí ínnóm á ngáwú á zitǝg byém bí élig éfǝ. Akyai abǝg tē, ñkús wásóman adzó (etsígi ai evaa) ású yǝ nâ bó vāā byém bí ínnóm wōē ákyai élig tē.

d. Zitǝg ai balamán bílig.**i. Ebúlú ngándzǎngá ai bílig:**

Bâkǝ kig fudubu á mam mó élig tǝge ai bǝkálada bó óvâ ngul. Tó é mod a bǝlǝ ngul yǝ ádzálā mǎm yā kálada élig á dzwé dié á nó ítilán á kálada élig, a yǝan tádī lódē kálada élig tē ósúsúa yǝ nâ a tádi étǝŋǝlǝ élig. Éyǝ ábéndé 48 yǎ ílǝ 211 yǎ CCSC lákóbō nálā, bindǝgǝlǝ yā étē bí bǝlǝ álamán a lodo tǝsin 50 ngó kig mimbog ngǝn é saman. Bâlóe akyai Ntǝbǝ zǎŋ te nâ « ñdzála kálada élig mǝku ». A nǝ dzǎm bi éndǝgǝlǝ ású é dzám ásǝ lǝbǝǝban, ngó dzǝm zih é ngádzǎŋ ngó kig ádāman ai ímfúdúbán wóē á ngǝzu fuduban étē vī.

ii. Mbê etǝŋǝlǝ ai mbê ñdzála kálada élig ngó kig íkab élig bó ngátóan tǝle :

Tǝge lǎŋ ékǝlǝ á bǝlǝ á mís mó ínam, bó nǝ nyé dzǎm tsídan á zud ai

bindəgələ nâ ä nəj ezā dzóm bikonda bifə bí nē fē dzám toj ńtəjələ ósə a təjələ elíg ábē.

e- Dzé yáyəan bəəban ngə zēn ádzó á ngóməna yawulu otətəg ńkús wâ ó bələ məyáəjan ?

Mvéndé yakad nâ bə dzála məyáəjan mə ńkús ńtíé báyanga etsígi adzó.

i. Bisúga bí kálada elíg : ńkús ó nə dzám sílī bīsúga bí kálada elíg/ndon éyəj a bələ ńyīán wáyág, anə ádzálá ńnyie abög yă mam mə mōní ngə ńkús, ású yē nâ á kə nəj mán, ai é mam mēsə məvóg.

ii. Asəj ai ngab : É bod básē bákýəbə ai elíg, tə ńkús, bə bələ ngul yă ánəj ákūmá elíg ású yē nâ bə dzála mińyīán mí bóngó, tə mōní zukúlu, mōní məbálá, bidí ai é mam mēsə məvóg.

OBUG

OBUG

BÍBÚG BÍ NƏ ÁYĒ

Etəŋələ mvéndé : Yáwōge ai bəbonde. Á məzən mǫfǫ, yáwōge ai mbonde ǎ bə esíé édzǫē bəbonde.

Évúvúmán yábéd : Mod yǎ á ngābyé mod mǫfǫ á ngongo ésə (ésíá, nyiá, ésíá mváma, nyiá mváma, ésíá émváma, nyiá émváma, mvámba).

Səŋ bitá : Mbəán mvéndé á zómólǫ sósǫǫ ā man tág ású dzam ziŋ á ndá mədzǫ lə bəbəgə mam mé ínam ngé kig mam mé mákíg.

Ngab ósúsúa ñkabán élig : Dzóm yā bátádi nəŋ é byám báyi vó mbǫg yǎ é bod bǫwǫge ai élig bə véé nyē ósúsúa yə nə bākab élig.

Mbələ ngab : Mod yǎ á bələ ngab ai dzóm ziŋ.

Məlúg məbē : Dzám yə ábǫd lúg álúg bēe təge ai nə álúg ósú yā á ngábó álúg ñkəngǫ lə ngátsamban ngé kig nə álúg álúg ñkəngǫ ábǫg álúg ósú á nə álúg mbama təge ai nə lə tsamban yǎ ngé á kig mǫfǫg mbǫg.

Serəbiká ñdzəmán ñkúlán ádzǫ : serəbiká yǎ ñsəŋ bəkálada ñnén yǎ ndá mədzǫ ā vé a bǫǫlə nə mod ziŋ a ndzí kig kúlí óyílí ndá mədzǫ.

Bivúvúmán yā əvel : Nálā tē wátian nə é bod básē básó ábə mod mbǫg mbǫg (bəbənyāŋ ai bəkál, bǎn kál, bəndǫm nyāŋ ai bəsǫngǫ).

Ebən : Etíé bod bəbē bə tǫá bə fulan ənǫŋ ndá dzyā təge ai bó ñlúgán.

Etəm : Ebəŋ mədzǫ.

Eyǫŋ : É mod a wú yǎ.

Évúvúmán yásus : Mod yǎ á ngābyǎlí ábə mod mǫfǫ (mǫngǫ, bəndie, bəndíl...).

Akǫg ñtsígán ádzǫ : Lə nē kálada oyílí ndá mədzǫ yǎ ā kad é dzom yǎyəan bǫǫban (ebi, ñtǫl, tǫbǫgá), a bǫǫlə áfǫ nə oyílí tē ó sǫ kig dzám bǫd tsénde.

Təge ai akabá : Lábəbə byám bizŋ yā byǎwoge ai abuí bod básē bə kyəbəgə ai byá á mvéndé hə akyái dǫdā.

Ewúwū ntug : M̀b̀d̀á ndá m̀d̀z̀ó yā ó nə f̀d̀í, zəzə, təgə ai m̀f̀í hə anó ó ś kig.

Ñtilán ósúsúa : Otíl ndön yā b́afudi á kálada sí ású yə nâ b́e nyíe m̀m̀v̀éndé m̀ákálá é bod b́awóge ai é ndá é nē ílōj́án á sí te a kələ kwí anó ádzō lákə man.

Bíndá : A b́eb́é é dzam ĺávəjan ewúwū ntug m̀b́ól b́e ndzí kig d́ó b́e ósúsúa yə nâ ábōg b́áyəan d́ó b́e ĺáman lod.

M̀f̀í éwúwū ntug : É nə ndəm álúg á nē f̀d̀í dzam dá á m̀b́ōg yă b́elúg á ngásán ai m̀b́əmbə ǹtsogán təge yəm é mam m̀áb̀ó nó alúg tē á t̄b́o təge ai ndóŋ. Ngó ló k̄ kwí naa alúg tē á nə zəzə, ǹtsíg ǹtól a nə dzám nəŋ é b́on b́e ngábyálí étē anó b́on yā m̀f́afj ndá alúg.

Ésīá ntəŋ : É mod ă baala é m̀óngó á ngəné ǹtəgán ngó kig é nyiá modo a nó ǹtēd, á t́ŋələ akúmá díe a yalán f̄ m̀dzó á dzwé díe.

É BOD BÓ NGÁTIL É KÁLADA NYÓ

Ñtǎŋǎlǎ Ñnén: Ngá Ntí ABENA ONDOA Marie-Thérèse, Minísətəðə Ebéde Miníngá ai Ndâ Bod

Ñdzŋn mam ñnén ósū : Məntí MOUSSA AOUDOU, Ñsaŋ bəkálada Ñnén yǎ Dzǎl édzóē Ebéde Miníngá ai Ndâ Bod.

Ñdzŋn mam ñnén bēē : Məntí ZOA MBIDA Côme Parfait, Ñdzóe Ebéde Miníngá ai Ndâ Bod ai é mam mǎngó ā kyəbə ai mó.

É Bod bó ngánŋ ngab ésié tē :

1	ESSENEME Régine	:	Lóya Ñnén yǎ Ndá mədzó Ñnēn
2	Véra NKWATE NGASSA	:	M̀bigili yǎ Ndá mədzó Ñnēn
3	NGWENE James George	:	M̀bigili yǎ Ndá mədzó Ñnēn
4	AKOA Yvonne Léopoldine	:	Efəłogə Ñdzoe yǎ Ndá mədzó yǎ tám ñnam
5	ATABONG Angelina	:	Dzǎl édzóē sósóó
6	FONKUI MBOUDJEKEL Ferdinand Duplex	:	Dzǎl édzóē sósóó
7	NKOU OTELE Sophie Constance	:	Dzǎl édzóē bísíé bí ñnam ai ñtséndán mam mé ngóməna
8	TSIMI Stanislas Alphonse	:	Dzǎl édzóē bəzimbi
9	KOMBENS Fleur	:	Dzǎl édzóē mōní
10	MINTSENE EDOU Benjamin	:	Edzədzalá ású ébaala ñnam
11	ONDO Yaulande	:	Báŋ ñnam oyíí mam mé ngól
12	YENE Benjamin	:	Dzǎl édzóē Ébéde Miníngá ai Ndâ bod
13	MOTO née ISOH Francisca	:	Dzǎl édzóē Ébéde Miníngá ai Ndâ bod
14	ENAMA ELOUNDOU Claude Alexis	:	Dzǎl édzóē Ébéde Miníngá ai Ndâ bod

15	PANJE Roland	:	Dzäl édzóē Ébéde Miníngá ai Ndâ bod
16	NTIGA BELLA Engelbert Placide	:	Dzäl édzóē Ébéde Miníngá ai Ndâ bod
17	MBARGA Cécile	:	Ekóán bækristen ású mínsísīm yā ndóan esob
18	Aboubakar MEWADA VII	:	Ekóán Bimám ai Bədzóē Mínyóbbó yā Kamərún

